

ЧЛАНЦИ

Др Новак Ражнатовић

ЦРНА ГОРА И САНТЕФАНСКИ МИР

Заједничка ослободилачка борба Црногораца и Херцеговаца отпочела је борбама око Грахова још тридесетих година XIX вијека. Она се интензивно наставила пуним ангажовањем Црногораца у херцеговачким устанцима и ратовима Црне Горе против Турске 1852/53, 1858. и 1862. године. Борба Црногораца и Херцеговаца достигла је врхунац у њиховој сједињеној устаничкој акцији и рату за ослобођење и уједињење 1875—1878. Али, како раније тако особито у овом рату, на судбину те борбе у највећој мјери утицали су интереси и тежње европских сила према Балкану, у првом реду Аустро-Угарске и Русије. Одлучивши се на рат против Турске, Русија је споразумима у Рајхштату јула 1876. и Будимпештанским конценцијама јануара 1877. Босну и Херцеговину препустила Аустро-Угарској.

Од априла 1877. Црна Гора је наставила рат у савезу са Русијом. Црногорско-херцеговачка војска је у септембру 1877. ослободила Никшић, а затим Билећу. Пошто је највећи дио турске војске са овога простора био пошао на руски фронт, Црногорцима је пут у Херцеговину био отворен. Међутим, аустроугарска влада је оштро упозорила књаза Николу да ће му сви напори да се прошири у Херцеговини бити узалудни. Руси, пак, нијесу били обавијестили књаза Николу о томе какав споразум имају са Бечом о Босни и Херцеговини. Када су Црногорци морали устукнути од Херцеговине, Руси су их само упутили да војну активност усмјере на приморје. У позну јесен 1877. године црногорска војска се пребацила у Спич, доста брзо савладала одбрану Бара и Улциња и запосјела обалу од Чања до Бојане. Преко горњег тока Бојане Турци су задржали стратегијске висове Тарабош, Широке и Облак према Скадру. Али крајем јануара 1878. црногорска војска се концентрисила да ослободи Подгорицу. Ту операцију, међутим, предуприједило је руско-турско примирје.

Примирје и демаркациона линија

Руске трупе брзо су напредовале ка Цариграду, и на молбу Турака закључено је примирје 19/31. јануара 1878. у Једрену.¹ Примирје између Русије и Турске аутоматски је имало да важи и за Црну Гору и Турску. Глас о примирју књаз Никола је примио 3. фебруара 1878. и истог дана наредио је војсци да обустави напредовање.² Непријатељства су прекинута, што је Турцима — како ћемо видјети — много више одговарало.

Чим се завршио рат, књаз Никола је од цара Александра II примио честитку поводом заједничке побједе, увјеравајући да „интереси Вашег храброг народа“ неће бити заборављени ни приликом закључења мира.³ Топло узвраћајући изразима дубоке захвалности цару, књаз је посебно истакао да без руског савезништва и помоћи у оружју, муницији и нарочито хљебу, Црна Гора би, уза све ратно пожртвовање, веома тешко одољела страшним искушењима минулог рата. Сада, након успјешног завршетка, а послерије вјековне борбе и патњи, народу Црне Горе већ једном се отвара перспектива новог живота — могућност „да се изађе из стијена“, да се посвети мирноме раду. „Најзад ћемо постати једна мала држава способна да егзистира а можда и да напредује“.⁴ Било је лијепо и право захватили цару, односно Русији. Осјетио је књаз Никола да Црна Гора тек сада стиче једну природну основицу за колико-толико нормалан живот.

Међутим, развој догађаја значајно ће успорити нормализовање ситуације у Црној Гори. Зато најприје ваља видјети какве су биле околности склапања овога примирја, јесу ли се на неки начин могли постићи повољнији услови и претпоставке за постизање једног релативно коначног и стварног мира у односу на стање какво ће задесити Црну Гору у наредне безмало три године.

Однос Црне Горе према Русији у ово вријеме био је нешто сасвим особито. Прије свега, Црна Гора се није имала ни на кога ослонити или добити помоћ осим од Русије. Ту је основа љубави

¹ Documents diplomatiques, Affaires d'Orient, Paris, 1878, Preliminaires de Paix, signé à Adrianopole (19) 31. 1 1878. 10—11.

² На Цетињу је 2. II 1878. касно увече примљена депеша о томе како је на основу руских услова закључено примирје у Једрену. Пошто се 30. јануара био вратио из Приморја, књаз Никола је тај глас добио 3. фебруара у пиперском селу Рогами код Подгорице. Тога дана у подне књаз је наредио прекид операција црногорске војске (ДМЦ АО, Дневник Ничка Матановића, биљешка о пријему вијести о примирју под датум 15/27. фебруар 1878; Сауервалдов дневник, Београд 1931, превео и приредио Мило Зукчевић, 60).

³ Исто, у дневнику Матановића под датум (17. фебруар) 1. март 1878, телеграм цара Александра II књазу Николи (24. јануара) 5. фебруара 1878. примљен усputно на Ријеци Црнојевића.

⁴ Архив Историјског института у Титограду (у даљем навођењу: АИИТ), 137—I, Мемоари војводе Сима Поповића, одјељак Мир и добитак Црне Горе, препис одговора цару, без ознаке датума.

у народу, али и неке доста наивне политичке вјере у Русију и њену свемоћ. Било је то условљено веома ограниченим видиком нашег патријархалног човјека тога доба. Савез са Русијом Црногорцима је давао осјећање самодовољности, и то им је замрачило поглед пред стварношћу осталих чинилаца у европској политици. У току рата искључиво се манифестовао занос, свједочи војвода Гавро Вуковић, како је савез са Русијом апсолутни гарант да ће сваки интерес Црне Горе бити потпуно заштићен и унапријеђен. Није било много деликатно, а ни од препоруке за будућност што су у књажевом Главном штабу у присуству аустроугарског војног делегата барона Густава фон Темела „сваком згодом критиковали Аустро-Угарску а хвалили Русију.“⁵ Но, као што већ знамо, када се црногорско-херцеговачка војска послје освајања Никшића управила на Херцеговину, Беч је преко Темела опоменуо књаза Николу да тамо нема шта да тражи. Могло је то навести књаза и његову околину на дубљу оцјену о правој позицији Беча у наступајућем рјешавању великих питања источне кризе. Уједно се показује и то колико је руска влада књаза Николу недовољно држала у курсу својих судбеноских нагодби с Аустро-Угарском и да га је недовољно упућивала да из тога извуче одређене закључке за своје практично дјеловање.

Примирје је закључено у Једрену између Русије и Турске, а знало се да оно мора аутоматски да важи и за Црну Гору. Да је свршетак рата врло близу, на Цетињу се знало 15 дана раније. Делегат Црне Горе при руском Главном ратном стану војвода Станко Радоњић јављао је 16. јануара да Турци траже примирје. Црној Гори се намјерава признати независност, јављао је, и проширење граница на темељу »uti possidetis«.⁶ Дакле, оно што Црна Гора буде држала у рукама на дан примирја има бити основа за њено територијално уобличење мировним уговором.

Тих дана заправо завршавала се приморска ратна кампања. Црногорска војска заузела је Бар 10. јануара, потом Улцињ 20. јануара 1878. са територијом до Бојане. Преко горњег тока Бојане Турцима су остали висови Тарабаш, Широке и Облак према Скадру. Услиједила је узредна кратка операција 24. јануара — заузимање острва у Скадарском језеру, Враћине, Лесендра и Грможура.⁷ Након тога књаз је свој штаб смјестио у селу Рогам на домак Подгорице, наредио прекид саобраћаја између ове вароши и Служа, „спремајући се како да дође главе Подгорици“ Свједочећи то, војвода Симо Поповић други пут констатује како књаз „није ни помишљао да што предузме на Скадар“.⁸ Посматрач догађаја аустроугарски капетан Саурвалд, иначе помоћник Темела, такође категорички тврди да су се Црногорци

⁵ Државни музеј Цетиње, Архивско одјељење (ДМЦ АО), Мемоари војводе Гавра Вуковића, ф. II, рукопис Велесиле и Црна Гора.

⁶ АИИТ, 137—1, в. С. Поповић, исто.

⁷ Никола I, Херцеговачки устанак, дио III, Записи, XVI (1936), 39.

⁸ АИИТ, 137—1, Мемоари в. Сима Поповића, исто.

спремали за напад на Подгорицу. А њихова ограничена војна активност с обје стране Језера према Скадру била је, каже, само демонстрација.⁹ Тврдећи у мемоарима да је хтио напасти Скадар, књаз Никола том „завјетном“ идејом објективно, а можда и намјерно, заклања оно што је спорим радом пропустио да постигне кад је дошао код Подгорице.¹⁰

Под претпоставком да су књаз Никола и његови главари могли пронићи у потребу и важност да Црна Гора до закључења наговијештеног примирја крајњим напором и брзином прије свега заузме Подгорицу, ваља се упитати би ли се што могло урадити. Када се заправо ускоро буде сјетио овога пропуста, руски заступник при књажеву двору Александар Семјонович Јонин посвједочиће да су турске снаге у Херцеговини, Новопазарском Санцаку и Старој Србији биле тако слабе да су се „скоро све“ црногорске снаге могле концентрисати на правцу Подгорице. Само четири ослабљена батаљона са мање од 2.000 људи имали су Турци у Подгорици, Спужу и Жабљаку. Своју апсолутну предност и надмоћност Црногорци су, тврди Јонин, могли искористити да заузму и Колашин и Беране.¹¹ На сваки начин могло се више учинити, а што је донијело оно што је пропуштено добро ће се видјети из даљих догађаја.

Али и поред војно оперативног пропуста било је и друге могућности да се из примирја изађе са неупоредиво бољим позицијама. Добро је што опет имамо присјећања Јонина из времена када су биле још јасније последице свршених чињеница. Критикујући баш те чињенице, Јонин каже да је требало књаза Николу благовремено обавијестити о преговорима за примирје између Русије и Турске. Престанак непријатељстава, затим, могао је бити условљен тиме да Турци евакуишу не само изоловане тврђаве на Дунаву него и Подгорицу, Спуж и Жабљак. Али књаз је обавијештен — „само о свршеном чину закључења примирја“.¹² Ствари су се одвијале стихијно, са мало обзира и промишљања. Цетиње је било као глуха провинција, осјећало је да се нешто крупно збива, али потпуно необавијештено да би дубље разумјело како наступа тешка политичка криза. Супротстављање Енглеске и Аустро-Угарске Русији око рје шавања источног питања отпочело је још прије закључења руско-турског примирја. Јонин је, међутим, на Цетињу био не само дипломатски

⁹ Сауервалдов дневник, 61.

¹⁰ Никола I, н. дј. 337—341. — Утолико мање може убједити књажево излагање да је имао стварну намјеру да нападне Скадар. Зашто би онда војску концентрисао око Подгорице? Са какве стратегијске основице ударати на Скадар док су Подгорица, Спуж и Жабљак у рукама Турака? Да је ту жељу, за којом је касније „горио“, евентуално предвиђао остварити пошто би ослободио Подгорицу, и то би било неоствариво, јер Црна Гора за то није имала снаге.

¹¹ Државни музеј, Цетиње, Приновљени рукопис (даље: ДМЦ ПР), ф. 26, Јонин, Цетиње, Игњатијеу, Цариград (16) 28. фебруар 1878.

¹² Исто, Јонин — Гирсу, 1/13. мај 1878.

заступник Русије него у пуном смислу, и прије свега, спољнополитички саветник књаза и његове владе; а он је „паметно“ реговао тек послје свршеног чина, кад су наишла горка искушења за Црну Гору. Да се нешто могло и предвидјети, и нешто унапријед осигурати, показује се и из Јонинове жеље на сами дан успостављања примирја на црногорско-турској линији. „Добро би било проширење Црне Горе на истоку, али је сада тешко избјећи спорове“.¹³ Црногорска влада није се баш пожурила да пред закључење примирја повећа »*uti possidetis*« као формалне основе за повољније границе, већ је све полагала на диктат Русије Турској. Углавном, Подгорица, Служ и Жабљак у самом центру Црне Горе остали су Турцима као револвери уперени у њене груди.

Обавијештен да предстоји примирје, књаз Никола се на један други начин увелико интересовао за будуће црногорске границе. Прихватајући начелно да *uti possidetis* буде основа за мир Црне Горе са Турском, он подразумијева да се при коначном опредјељењу границе оне имају раширити „по потреби и правци“ и преко онога што Црна Гора „моментано држи“ Никако не воли књаз да се уопште разговара нити да у одредбе примирја улази питање проглашења независности Црне Горе. Третирање Црне Горе као Србије и Румуније „повриједило би најосјетљивија чувства“ књаза и народа, јер Црна Гора је „од увијек независна, што је де факто већ одавно признавала Русија и друге силе“.

Како се руска војска ближила Цариграду, књаз је 26. јануара упутио Радоњићу прецизније препоруке за нове црногорске границе. За случај глобалног рјешења источног питања, односно „коначног рјешења српског питања“, граница Црне Горе треба да обухвати сјеверну Албанију до ријеке Дрима, затим Призрен, па линијом која обухвата Метохију и већи дио Новопазарског Сандака до Вишеграда. Напомиње да је Скадар неопходан за државну егзистенцију Црне Горе и да ће га црногорска војска заузети до свршетка рата. Војвода Симо пак овдје примјеђује да књаз није тада ни помишљао на Скадар, већ је само о томе говорио не би ли Русе покренуо за што веће проширење Црне Горе. Назначајући ове фантастичне границе, карактеристично је, књаз избјегава било какав говор о границама Црне Горе према Херцеговини.

Ближе реалном просуђивању био је књажев захтјев Русији за случај парцијалног рјешења источног питања. На сјеверу Црна Гора треба да добије Језера, Шаранце, Доње Васојевиће, Плав и Гусиње. На истоку Подгорицу са Служем и Жабљакком. Исто тако и признање тековина на Приморју са мјестима Спич, Бар, Улцињ, и територијом до Бојане. Међутим, у оквиру парцијалног рјешења књаз се нарочито занима присаједињењем знатног дијела Херцеговине: Зубци до Граничарева, Билећа са окру-

¹³ Исто, Јонин — Гирсу, 22 јануар / 3. фебруар 1878.

гом, Гацко до Липника и Пива до Дрине. То су били књажеви минимални захтјеви из разлога што „постоје неки обзирни према Аустрији“. Али се од тих захтјева, сматра књаз Никола, не може одступити због огромне улоге Херцеговаца као устаника, односно редовних батаљона у црногорској војсци, због толике заједнички проливане крви Црногораца и Херцеговаца за ствар њиховог ослобођења и уједињења.¹⁴

Захтјеви књаза Николе нијесу били ни стигли до закључења примирја да би се уопште могли разматрати у Једрену.¹⁵ Члан 2. Једренског примирја одређује, ипак, упркос поменутој осјетљивости књаза Николе, да ће бити призната независност Црне Горе. Биће јој обезбијеђено територијално повећање еквивалентно ономе што јој је пресудом ратне среће пало у руке. Стриктно се одређује да даном потписа тога примирја имају престати непријатељства зараћених страна, укључујући Румунију, Србију и Црну Гору.¹⁶

Демаркациона линија између црногорске и турске војске одређена је ситуацијом на дан престанка непријатељстава 3. фебруара 1878. између њих. Дан раније била је лагано отпочела акција у циљу заузимања Подгорице, Спужа и Жабљака: Црногорци су заузели на истоку Динош и на западу Љешкопоље, а наредне ноћи Момишиће до Везирова моста, тј. пресјекли животну везу Подгорице са Спужом. Пошто је примирје у Једрену већ било закључено, скадарски валија Хусеин паша уложио је протест, тражећи од црногорске команде да своје трупе врати на положаје гдје су биле 31. јануара.¹⁷ И француски конзул у Скадру Колона Ђеклади констатовао је заузимање Диноша и активност црногорске војске на десној обали Мораче послвије 31. јануара.¹⁸ Енглески конзул у Скадру Вилијам Кирби Грин окарактерисао је црногорске акције 2. и 3. фебруара као прекршај примирја, озбиљно скрећући пажњу књазу Николи да се црногорске снаге не би усудиле спречавати турски саобраћај преко Везирова моста за Спуж.¹⁹

Хусеин паша је поново протестовао, тражећи да се црногорске трупе повуку на положаје од 31. јануара. Одговор је био да Турци треба да су веома задовољни што су Црногорци на глас о примирју 3. фебруара обуставили наступања. „Ми смо се дакле лишили предности војних без тешкоћа и држимо се стриктно ус-

¹⁴ АИИТ, 137-I, в. С. Поповић, исто.

¹⁵ Исто.

Documents diplomatiques, Affaires d'Orient, Paris 1878, исто.

ДМЦ АО, Хусеин паша — књазу Николи, 7. фебруар 1878.

¹⁸ Исто, Колона Ђеклади — књазу Николи, 3. фебруара 1878.

¹⁹ Архив Црне Горе, Архива аустроугарског посланства (даље: АЦГ АУП) ф. 10, аустријски конзул Липић, Скадар, Андрашију, 1. јуна 1878. Опширнији извјештај Липића о историјату стања на турско-црногорској демаркационој линији послвије 31. јануара.

лова примирја“.²⁰ Што је црногорска војска захватила до 3. фебруара то је, дакле, без већих тешкоћа задржано и афирмисано као легитимно постигнуће. На даље акције није се смјело ни помишљати, најприје због држања Аустро-Угарске. Беч је већ црногорске добитке на Приморју квалификовао као успех „агресивног славизма“, чији је експонент Црна Гора. А формално, Андраши ипак изјављује књазу Николи захвалност што се стара да учврсти законито примирје и тиме што је одмах одлучио да устави војне акције. Андраши је, међутим, напомињао књазу како се влада Монархије устручавала да изврши утицај на њега поводом примирја, јер било је тешко да из Беча суди о интересима и намјерама Црне Горе.²¹ Другим ријечима, Беч неће да прави питање од невеликог побољшања црногорских позиција 2. и 3. фебруара, али никакви даљи војни потези не би били узети нити ће се узимати у обзир. Већ из ових напомена Андрашија да се доста осјетити о пропуштеној шанси Црногораца да до закључења примирја војним путем, или уз помоћ Руса самим актом примирја, осигурају боље територијалне позиције за будући мир.

Линија прекида ватре између црногорских и турских трупа била је веома кривудава и неприродна. Црногорци су запосјели десну обалу Бојане дуж средњег и доњег тока, а Турци су преко горњег тока ове ријеке задржали висове Тарабош, Широке и Облак. Ситуација око Подгорице за Црногорце је остала готово немогућа: сама варош и истурене тврђаве Служ и Жабљак у рукама Турака, а околни висови у рукама Црногораца. Међуплеменска граница Куча и албанских Климената била је сада демаркациона линија, с тим што је Динош прикључен Црној Гори. На сјеверу Доњи Васојевићи, изузев дијела око Берана, присаједињени су Црној Гори. Од Колашина, који су задржали Турци, демаркациона линија иде Таром до ушћа у Пиву, обухватајући племена Језера, Шаранце, Дробњак и Пиву. На сјеверозападу и западу, тј. у Херцеговини, ова линија обухвата Крстац, Кључ, јужни дио Гацка, Билећу, Клобук и Зубце.²²

Покушај исправке

Ускоро последије закључења примирја и црногорска влада је увидјела да око рјешавања питања мира на истоку предстоји велика међународна политичка конфронтација, те да глас Русије неће бити ни приближно онако јак како се у Црној Гори до тада држало. Међутим, Црна Гора се није могла ни на кога другог ослонити. Осјећајући шта је пропуштено, књаз Никола је убрзо последије обуставе непријатељстава покушао да се домогне

²⁰ ДМЦ АО, војвода Машо Врбица — Хусеин-паши (31. јануар) 12. фебруар 1878. бр. 17.

²¹ АЦГ, АУП, ф. 10, Андраши — Темелу, 9. фебруар 1878.

²² Спиридон Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878*, Београд 1963, 350.

Подгорице, Спужа и Жабљака, под видом неопходности да Црна Гора и Турска формално прецизирају демаркациону линију. Наиме, као предуслов за тај посао црногорска влада је, без икаквог улога, просто затражила од турске команде у Скадру да евакуише поменута мјеста. Када тобоже означе ту линију, Црна Гора и Турска закључиће билатерално примирје. Скадарски валија Хусеин Хусни паша и командант трупа Али Саид паша глатко су одбили црногорске предлоге, игноришући и напомену црногорске владе како би то одбијање значило разлог за обнову непријатељства.²³

Излажући своја гледишта руској влади, црногорска влада веома наглашава чињеницу како је на крају рата имала апсолутну војну иницијативу и преимућство, да ју је прекид непријатељстава тешко оштетио и да то треба имати у виду приликом закључења мира. За то неискоришћено преимућство, црногорска влада истиче право не само на Подгорицу, Спуж и Жабљак него и на Колашин и Ееране. Уз то, Црној Гори су причињени огромни трошкови и терет издржавања око 70.000 избјеглица из крајева под влашћу Турске — из Херцеговине, Доњих Васојевића и дијела Новопазарског Санџака. Црна Гора, затим, има право да тражи компензацију због чињенице што се у редовима њене војске борило преко 7.000 херцеговачких добровољаца са циљем да њихова земља — „ако би Провиђење дозволило“ — буде уједињена са Црном Гором. Или, ако би се та територија имала вратити Турској, Црна Гора би имала право на компензацију на другој страни. Црногорци су, говори се даље, у току рата заробили преко 11.000 турских низама и башибозука, међу којима и велики број официра. Највећи број заробљеника Црногорци су одмах пустили (иако су неки и по два пута допадали црногорској заробљеништва), а у овом моменту Црна Гора још издржава преко 1.000 заробљеника турских регуларних трупа. Њихово издржавање причињава Црној Гори знатне трошкове. Међутим, ни један једини Црногорац у току херцеговачког устанка и дугог рата није пао у турско заробљеништво. Најзад, инвазијом трупа Сулејман-паше и Мехмед Али-паше у љето 1877. Црној Гори је нанјета огромна материјална штета. — Све те чињенице дају јој за право, сматра црногорска влада, да тражи да се у Црну Гору одмах укључе Подгорица са Спужом и Жабљаком, Беране и Колашин.²⁴

Петроград се већ тешко могао надати да ће све оно што буде хтио издиктирати пораженој Турској као мировни уговор моћи и да одржи. Поводом првих контаката Турака и Руса о закључењу примирја британска влада је 14. јануара упозорила Горчакова да, по њеном мишљењу, сваки уговор између Русије и

²³ ДМЦ, ПР, ф. 26, Јонин — Гирсу, концепт, означен „јануар 1878“. — Ријеч је о збивањима почетком фебруара — по новом календару, како, иначе, свуда датирамо.

²⁴ Исто.

Турске који би мијењао одредбе Париског уговора 1856. и Лондонске конвенције 1871. мора бити уговор цијеле Европе, и да без споразума сила које су потписале те уговоре нови руско-турски уговор не може имати вриједности. Књаз Горчаков је тим поводом изјавио да ће питања која се тичу европских интереса бити поднијета владама европских сила на расправљање.²⁵ На дан 3. фебруара 1878. (баш када је умукло оружје на црногорско-турском фронту) гроф Андраши се обратио европским владама, тражећи сазивање једне европске конференције у Бечу, гдје би се имала ријешити одређена спорна питања. Аустро-Угарска као потписница међународних аката о стварима политичког система на Истоку — порука је Русији — придржава за себе право ријечи након свога рата при уређењу мира.²⁶

Такође одмах по закључењу примирја аустроугарска влада је скренула пажњу књазу Николи да ће се „можда одржати један европски конгрес ради коначне одлуке о судбини Турске“. Поруке Беча књаз је јасно схватио као директни наговјештај да ће будући европски конгрес рјешавати и о границама Црне Горе. Књаз је био дубоко узнемирен, знајући како Аустро-Угарска ненаклоно гледа на увећање Црне Горе, а нарочито на њено запосиједања морске обале од Чања до Бојане. Обавјештавајући руског цара о напомени Беча, књаз Никола је изразио наду у свога традиционалног заштитника, да ће за Црну Гору изборити једно такво територијално рјешење које би његовој земљи омоћило да се преобрази у једну малу државу релативно способну да живи од својих извора. По уобичајеном реду, књаз на крају увјерава цара, препуштајући његовој влади старање за интересе Црне Горе, да ће ова мала земља „бити вјерно чедо Русије исто онако као стара Црна Гора, која се само борила у нади да једног дана доживи да, уз помоћ Русије, разбије гвоздени обруч којим су је Турци били опколили“.²⁷

Велика Британија је подржала захтјев Аустро-Угарске о сазиву међународног конгреса, на коме би се донијела рјешења о проблемима будућег мира на Блиском истоку. Због исцрпљености ратом и слабих финансија, Русија није могла ризиковати сукоб с Аустро-Угарском и Енглеском. Царска влада је, додуше, прихватила захтјеве о међународном конгресу, али третирајући то тако да се под „општеевропским“ интересима подразумијева углавном питање мореуза. Неодређено држање руске владе, заправо тајење услова мира који је намјеравала наметнути Порти, изазвало је шовинистичку ратну хистерију у Енглеској. Руси су,

²⁵ Гргур Јакшић, *Босна и Херцеговина на Берлинском конгресу*, Београд 1955, САН, посебно изадње, 19.

²⁶ Јово Вукић, *Црна Гора на Санстефанском миру*, Записи V (1929), 62.

²⁷ ДМЦ РП, концепт Јонина са датумом „27. јануар“, то јест 8. фебруар, у коме се преноси садржина поруке Андрашија, преко Темела, књазу Николи.

као за узврат, заузеле 26. фебруара мало мјесто Сан Стефано код Цариграда. Владе Енглеске и Аустро-Угарске изјавиле су да ће у случају да руска војска заузме Цариград, прекинути дипломатске односе са Русијом. Да Русија не би имала илузија у погледу држања Њемачке, Бизмарк је већ 9. фебруара изјавио да је он у источном питању само „поштени посредник“, и да је његова жеља да се ствар што прије мирно оконча. На тај начин Њемачка се јавно одрекла било какве активне подршке Русији.²⁸

Што је пропустила да учини за Црну Гору посљедњих дана рата и диктирањем услова примирја, руска влада је покушала да надокнади након тога. Из штаба великог књаза Николаја Николајевича упућени су у Црну Гору пуковник барон Николај Каулбарс и ордонанс официр поручник књаз Платон Оболенски — ради хитног прецизирања демаркационе линије између црногорске и турске војске. Каулбарс и Оболенски стигли су на Цетиње 19. фебруара 1878.²⁹ Међутим, они никакав конкретни предлог нити документацију нијесу донијели, а само су пренијели вербална увјеравања да ће се са руске стране водити рачуна о црногорским аспирацијама приликом закључења мира. Књаз Никола је тиме прилично разочаран и узнемирен. Каулбарс је тек на Цетињу ближе упознат о томе да је неопходно да се такозвани утврђени логор Подгорица, Спуж и Жабљак има третирати као енклава и аутоматски се укључити у Црну Гору.³⁰ Тек након доласка Каулбарса на Цетиње руска влада је извршила притисак на Порту да прихвати разговоре о повлачењу демаркационе линије са Црном Гором.³¹

Пуковник Каулбарс узео је улогу посредника, у ствари такву да покуша принудити Турке да прије закључења мира евакуишу Подгорицу, Спуж и Жабљак, Црногорска влада је покушала да Турци прво дођу на Цетиње, па да онда обје комисије на челу са Каулбарсом пођу на већ договорено мјесто преговора — Вирпазар. Иако је вријеме у овим околностима радило за Турке, Хусеин паша се изговарао да би путовање његових комесара на Цетиње на челу са Риза пашом било само губљење времена, а да је веома практично да се комесари обиђу страна директно упуте и састану на Вирпазару. Тако је и било, црногорско-турска комисија за демаркациону линију имала се састати на Вирпазару 26. фебруара.³² Јасни су разлози што Хусеин паша није прихватио да његови комесари „губе вријеме“ и замарају се излазећи на Цетиње.

²⁸ В. М. Хвостов, *Историја дипломатије*, том 1371—1914, Москва 1963, 123—127.

²⁹ Барон Каулбарс, *Замјетки о Црногорији*, Санкт Петербург, 1888, предговор, I.

³⁰ АЦГ, АУП, Сауервалд — Андрашију, 7. марта 1878.

Архив Црне Горе, Војна управа (даље: АЦГ, ВУ), ф. 8, Хусеин-паша з. М. Врбаци, 23. фебруар 1878.

³² Исто.

Немајући, заиста, времена за губљење, књаз Никола је одредио црногорске комесаре: први је био шеф Главног штаба црногорске војске војвода Машо Врбица, затим књажев лични секретар војвода Симо Поповић и књажев ађутант Блажо Петровић. Каулбарс је имао статус „посматрача и посредника“. Књаз им је ставио у дужност да у његово име са турским комесарима утврде „размеђицу“ са турским снагама. Отпутовали су 25. фебруара и истога дана стигли на Вирпазар.³³ Управо су били стигли и турски комесари, на челу са генерал-мајором Риза пашом. Сјутрадан су комесари, пошто су размијенили пуномоћја и акредитиве и нашли да су у прописном реду, отпочели разговоре. Црногорски делегати изложили су захтјев као *conditio sine qua non* да Турци једноставно и одмах напусте Подгорицу, Спуж и Жабљак као енклаву унутар оне линије коју посједују Црногорци.³⁴ Но Турци не само да нијесу прихватили такву оцјену фактичке ситуације него су и изнијели гледиште да би се поводом питања наведених мјеста једино могло разговарати о оној линији на којој су се бивше непријатељске војске нашле на дан закључења примирја у Једрену.³⁵ Очигледно, бизарним захтјевима да прво треба разговарати о оној, за Црногорце стратегијски важној територији, што су је запосјели од 31. јануара до 3. фебруара, Турци су заправо хтјели да одбију сваки говор о главном и основном циљу црногорске владе — да се часком домогне Подгорице. Уосталом, Турци су накнадно изјавили како су они једино овлашћени да преговарају о линији између Јадранског мора и Скадарског језера. Након тога Црногорци су престали да инсистирају на питању такозваног утврђеног логора Подгорице, чиме су ови разговори изгубили готово сваку суштинску сврху. Образлагање Турака тиме да ће ускоро бити потписан мировни уговор³⁶ значило је што и констатовати беспредметност овога покушаја.

Када се, ипак, 27. фебруара повела ријеч о граници на Бојани, тема је идентификована као питање слободне пловидбе овом ријеком. По себи се наметала логика да ова гранична линија — ако, ваљда, треба да иде средином тока ријеке — функционално условљава једнако право пловидбе за обје прибрежне земље. Првога дана Турци су признали право Црној Гори на слободну пловидбу Бојаном. Сјутрадан су, међутим, окренули како их Каулбарс и црногорски комесари нијесу добро схватили, и да на темељу предратног стања искључиво право пловидбе остаје Турској. Ствар је онда упућена на оцјену Главном стану руске војске у Сан Стефану.

³³ Исто, књаз Никола — в. Машу Врбици (13) 25. фебруар 1878. пуномоћје.

³⁴ АЦГ, АУП, ф. 10, Сауервалд — Андрашију, 7. марта 1878.

³⁵ ДМЦ, ПР, Каулбарс — Јонину, (14) 26. фебруар 1878.

³⁶ Исто, Јонин — Игњатијеву (16) 28. фебруара 1878.

Немогућно је, затим, било постићи сагласност и о копненој граници између Скадарског језера и тачке на Бојани гдје се улива један поток што извире из Шаског језера. Турци су настојали да демаркациону линију, тј. будућу границу, што више одмакну од Скадра, док су Црногорци, уз помоћ Каулбарса, покушавали да захвате чак брда Широке и Тарабош у непосредној близини Скадра.³⁷ Једино о чему су се сагласили црногорски и турски комесари, а то су могли лако, било је да овом приликом не треба дирати питање граница између Црне Горе и Херцеговине.³⁸ Као да је било добродошло што се главни црногорски комесар војвода Врбица разболио, па су 2. марта прекинути преговори. Комисије су се 4. марта разишле из Вирпазара не постигавши никакав резултат. Оболенски је кроз неколико дана отпутовао у Русију,³⁹ а Каулбарс се дуже задржао на Цетињу.

Санстефанске одредбе о Црној Гори

Мада су Енглеска и Аустро-Угарска јасно стављале на знање Русији да неће признати никакав мир који не би био у складу са њиховим интересима, гроф Игњатијев се није на то освртао, него је Турцима издиктирао тешки мир у Сан Стефану, који је потписан 3. марта 1878. На претходна питања Беча и Лондона руска дипломатија одговарала је неодређено, вјешто кријући услове које је намјеравала да наметне отоманској влади.

У Сан Стефану се најприје расправљало питање Црне Горе. Изнуђено је од Турске да прихвати значајно проширење Црне Горе према Албанији, Метохији и Новопазарском Санџаку. „Исправљање“ турско-црногорске границе чланом 1. овог уговора мотивише се потребом да се једном за свагда учини крај непрестаним конфликтима између двије државе. Гранична линија ићи ће од планине Доброштице, затим линијом означеном на конференцији у Цариграду (почетком 1877) преко Билеће до Корита, онда на Гацко, које има припасти Црној Гори, и према саставу Пиве и Таре пењући се к сјеверу Дрином до њеног споја са Лимом; одатле граница окреће Лимом до Пријепоља, затим, како је сумарно приказано у документу, око Рожаја; остављају-

³⁷ Исто, два повјерљива телеграма Јонина Игњатијеву (16) 28. фебруара 1878.

³⁸ АЦГ ВУ, ф. 8, бр. 1175, Комисија за разграничење Турске и Црне Горе, I протокол, (14) 26. фебруар 1878.

³⁹ АЦГ АУП, Сауервалд — Андрашију, 7. марта 1878. — Оболенски је донио 200 Крстова светог Ђорђа — одликовања за књаза и најистакнутије црногорске главаре и ратнике. Књаз је по Оболенском упутио лично писмо великом књазу Николају Николајевичу, захваљујући Русији на великој помоћи у рату и на одликовањима, а узвраћајући са хиљаду црногорских медаља за ратне заслуге руским официрима и војницима. ДМЦ АО, књаз Никола — књазу Николају Николајевичу, писмо датирано (17. фебруара) 1. марта 1878.

ћи Бихор и Рожаје Црној Гори, гранична линија ићи ће даље вијенцем планина Жљеб и Паклена, врховима брда Копривник, Баба и Бор до највишег виса Проклетија; одавде се граница има повући врхом Бискашик и поћи правом линијом до залива Кастрати; дијелећи залив Кастрати и залив Хоти, граница ће прећи Скадарско језеро до ријеке Бојане, чији ће ток слиједити низводно до Мора. Према томе, вароши Никшић (који је освојен), Гацко, Подгорица, Колашин, Жабљак, затим Пљевља, Бијело Поље и Беране, као и Бар и Улцињ (такође освојени) имали би припасти Црној Гори.

Дефинитивне границе Црне Горе и Турске одредиће једна европска комисија у којој ће бити заступљене и Узвишена Порта и Црногорска влада. Та комисија унијеће на лицу мјеста у главни нацрт модификације које она „нађе за потребне и оправдане с тачке гледишта респективних интереса и мира обију земаља“. Пловидба Бојаном регулисаће се једном посебном уредбом, коју ће израдити иста европска комисија.⁴⁰

Граница Црне Горе према одредбама у Сан Стефану значила би њено територијално повећање за око три и по пута у односу на претратну величину. Али већ чињеница да се коначно „одређивање“ ових граница препушта европским силама баца сјенку на ово рјешење, пошто за његово спровођење у живот заштитница Црне Горе Русија, ето, не може да пружи никакве гаранције. У свјетлу већ познатих упозорења Аустро-Угарске и Енглеске, и у суштини ненаклоног држања Њемачке, санстефанске одредбе морале су се на Цетињу дојмити као веома несигурна обећања Русије.

Чланом 2. Висока Порта „дефинитивно“ признаје независност Црне Горе. Слиједи низ препорука за будуће одређивање црногорско-турских односа, дипломатских, пограничних, међународноправних, за случај расправе и конфликта, у случају нових територијалних рекламација и сл. У свима таквим питањима и споровима Црна Гора и Турска морају се подврћи арбитражи Русије и Аустро-Угарске.

Посљедња алинеја другог члана веома је карактеристична. Њоме се одређује да ће црногорске трупе бити обавезне да напусте ону територију Турске која није обухваћена границама из члана 1. у року од 10 дана од дана потписа овог прелиминарног мира.⁴¹ Потпуно је беспредметна ова одредба ако се тиче, као што гласи, Турске, пошто унутар њене новоназначене границе са Црном Гором, чак ни близу ње, није било ни једнога црногорског војника осим у Херцеговини. А како је судбина Херцеговине са Босном, споразумом Русије и Аустро-Угарске, већ одавно била чврсто запечаћена, та одредба о повлачењу црногорских трупа могла је само значити неки респект према Монархији која ће у-

⁴⁰ Јово Вукић, чланак 63—64.

⁴¹ Исто, 64.

скоро да окупира ове земље. Колико је Санстефански прелиминарни мир што се тиче Црне Горе био мало релевантан, најбоље се види по томе што у његовим одредбама нема ни помена о томе да би, односно када би турске трупе требало да напусте ону територију која се њиме додјељује Црној Гори.

Што се тиче спровођења одлука у Сан Стефану, руској влади је, очигледно, била основна брига да што прије успостави велику Бугарску. Игњатијев већ 5. марта у писму Горчакову инсистира на што бржем ратификовању Санстефанског уговора, те на испуњењу оних његових чланова гдје је ријеч о евакуацији Батума од стране турских трупа и изашиљању комисије за разграничење Бугарске. Помиње се ту и Црна Гора, али сасвим овлашно, у контексту његова разговора с аустроугарским амбасадором у Цариграду грофом Зичијем — кога је Игњатијев „веома настојао“ увјерити да ће Руси чувати интересе Монархије, како у Црној Гори, Босни и Херцеговини тако и на Дунаву и у Србији.⁴²

Књаз Никола, логично претпостављајући да би послје закључења мира у Сан Стефану требало да услједи разграничење, поручивао је руској влади како је неопходно да се Црногорци на вријеме уведу у нове границе; јер ако Турци окончају рачуне са Русима, они могу, прибојава се књаз, да не испуне одредбе мира о Црној Гори. Запријетила би опасност, каже се даље, од обнове непријатељстава, Црна Гора би се нашла усамљена, пошто су „околни Турци“ ван досега материјалног притиска Русије.

Опасност је прије свега била у перспективи европског конгреса ради ревизије санстефанских одлука. Турци су били све сигурнији да се диктат у Сан Стефану неће остварити. Цетиње је вапило да Турци неодложно испуне мировне обавезе према Црној Гори. Књаз Никола је молио, што је имало пуног смисла, да се ствар Црне Горе „третира неодвојиво од руске“.⁴³ Како су, наиме, ускоро Руси повели разговоре да Турци евакуишу одсјечене тврђаве Шумлу и Варну у Бугарској и луку Батум иза Кавказа, књаз Никола је упорно молио помоћника руског министра спољних послова Гирса да тај захтјев не одваја од животни важног захтјева Црне Горе — евакуације Подгорице, Спужа и Жабљака, као и турских утврђења на десној обали горњег тока Бојане. У замјену за евакуацију Подгорице, Спужа и Жабљака књаз је нудио пуштање више од 1.000 заробљених низама. Никако не би требало да се оконча питање тврђава у Бугарској и луке иза Кавказа, а Подгорица да остане у рукама Турака, богорадио је књаз Никола.⁴⁴ Евакуација тих веома незгодно уклинџе-

⁴² Освобождение Болгарии от турецкого ига, том III, изд. „Наука“, Москва 1967, стр. 22.

⁴³ ДМЦ ПР, пов. тел. Јонина Игњатијеву и Нелидову, (6) 18. март 1878.

⁴⁴ Исто, Јонин — Гирсу, (24. април) 8. мај 1878.

них турских позиција просто би значила скидање окова са руку Црне Горе, особито с обзиром на све већу неизвјесност ситуације, као и на чињеницу да се већ припремао отпор у Албанији ради супротстављања црногорским претензијама. Русија, којој су и самој ускоро биле везане руке, очигледно није могла извршити притисак на Порту да евакуише Подгорицу. Истина, нешто у томе циљу и даље је покушавао Каулбарс, али сасвим безуспјешно.⁴⁵ Разумљиво, када црногорско-турска комисија за повлачење дамаркационе линије, уз „посредништво“ Каулбарса, није могла учинити ништа до закључења мира у Сан Стефану, није било очекивати да се иста може постићи касније.

Мисија војводе Божа Петровића у Бечу

Књаз Никола и његова влада морали су се чврсто држати оријентације на Русију, мада су се на Цетињу брзо увјерили у ограниченост њене моћи. Ипак је књаз покушао да умилостиви Аустро-Угарску. Још прије доласка Каулбарса, дакле и прије закључења мира у Сан-Стефану, средином фебруара 1878. послао је предсједника Сената војводу Божа Петровића у Беч, са циљем да се „разјасне и поправе“ односи између Црне Горе и Аустро-Угарске, а с обзиром на „будуће“ учешће ове силе у коначном рјешавању балканских проблема. Међутим, војвода Божо „*неће ступити у неке суштинске преговоре*“.⁴⁶

У писму за Андрашија књаз Никола је изразио наду у благонаклоност, захваљујући му на свему што је учинио за Црну Гору и за њега лично; ратни напори Црне Горе били би узалудни без ефикасних доказа добре воље од стране Монархије. Војвода Божо има да „убиједи“ Андрашија да жеље, нужде и потребе Црне Горе немају ништа неспојиво са интересима Аустро-Угарске. Сада ће Црна Гора, „доведена у положај живота и рада без препрека у свом развиту, бити најлојалнији и најсрдачније одани од сусједа Монархије“.⁴⁷ У писму за цара Фрању Јосифа књаз изражава захвалност „Господару“, без чијих добротинастава не би били могући ратни успјеси Црне Горе. „У преговорима који ће вјероватно ускоро отпочети под управом владе Вашег Величанства, ми ћемо још имати велику потребу њених савјета и њене помоћи“. Књаз моли „узвишеног сусједа и заштитника“ да благоизволи учинити да се „терације нагну на страну једнога малог народа, чија ће се судбина па чак и опстанак рјешавати у европском савјету“.⁴⁸ Као што је јасно, војвода Бо-

⁴⁵ Каулбарс, н. дј., I.

⁴⁶ ДМЦ ПР, ф. 26, Јонин — Горчакову, (2) 14. фебруар 1878. „Божо има отпутувати прекосјутра“, значи отишао је 16. фебруара.

⁴⁷ ДМЦ АО, концепт писма Андрашију (3) 15. фебруар 1878, бр. 35.

⁴⁸ Владан Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924. Писмо књаза Николе Фрању Јосифу (3) 15. фебруар 1878. објављено у цјелини, 426—427; као концепт такође у ДМЦ АО.

жо није понио у Беч никакве конкретне предлоге или понуде. Осјећајући хладне таласе од Беча, књаз Никола је покушавао да односе с Аустро-Угарском утврди, ако не на срдачној, а оно бар на једној коректној основи. Надао се да ће увјерити Андрашија да савез са Русијом не значи тежњу Црне Горе за апсолутном еманципацијом од уплива Аустро-Угарске.⁴⁹ Једном манифестацијом снисходљивости хтјело се, по прилици, показати Аустро-Угарској да она нема разлога да брине од посљедица увећања Црне Горе, и на тавкој „основи“ измолити њену наклоност.

Гроф Андраши примио је војводу Божа 3. марта 1878, иронијом случаја на сами дан потписивања мира у Сан-Стефану, и такође на дан када је Андраши упутио Горчакову одлучне резерве у погледу важења диктата Русије Турској. Андраши је примио војводу Божа веома љубазно. Саслушао је све оне изливе захвалности и надања што се садрже у писму књаза Николе. Божо је увјеравао да све оно што Црна Гора тражи, и ма колико било њено проширење, то не може да смета интересима Монархије. Одбијао је да се у Црној Гори гаје икакве идеје панславизма, као што се ни књаз Никола није занимао идејама „такозване омладине српске“. Андраши, пак, констатовао је како је задовољан досадашњим држањем Црне Горе; увијек ће бити спреман да подупре њене интересе — али, у принципу, једино у оквирима комплексног рјешења мира на Балкану, и уколико се тежње Црне Горе не би косиле са интересима Монархије. При томе је Андраши нагласио да оно што буде ријешено између Русије и Турске неће моћи да се прихвати као коначна одлука. Уз куртоазију, љубазност, ријечи Андрашија нијесу давале готово никаквог изгледа надама, боље рећи илузијама књаза Николе.

Праву суштину тежњи Аустро-Угарске према Црној Гори, међутим, наговијестио је Андраши када је набацио идеју о потреби закључења једног трговинског уговора између ове двије земље, мотивишући то потребом да се трговачки интереси Монархије заштите од кријумчарења са црногорске стране. Циљало се на то, одмах је схватио војвода Божо, да Црној Гори није потребна властита лука нити морска обала. А упућивање трговине Црне Горе преко једне аустријске луке значило би да она постаје економски привјесак моћног сусједа. Јасно, таква оријентација брзо би довела и до политичког потчињавања Црне Горе Бечу. Напуштање ослонца на Русију и предавање на милост непријатељу независности Црне Горе Аустро-Угарској било је незамисливо. Андраши је, рекосмо, само наговијестио цијену своје наклоности књазу Николи. Схвативши ствар, војвода Божо је одвратио Андрашију констатујући како није вријеме за разговоре о трговинском аранжману. Заиста, на реду су била територијална питања која је имао да рјешава будући европски конгрес.

⁴⁹ ДМЦ ПР, ф. 26, Јонин — Горчакову, (1) 13. мај 1878.

Црна Гора је морала да моли без икакве властите залогe, осим да се преда и изгуби независност.

Занимљиво је да је баш послије ријечи о трговинском уговору Андраши нагласио војводи Божу како су сада односи Аустро-Угарске и Русије побољшани. А то баш није могло бити на дан потписивања мира у Сан-Стефану. Потом је Андраши саопштио Божу да ће се међународни конгрес сигурно одржати и да ће на њему за питања Балкана Аустро-Угарска имати одлучујућу ријеч. Интересовао се узгредно Андраши и за текућу делимитацију Црне Горе и Турске, дакле ону што се, опет, тога истог дана неуспјешно окончала под „посредништвом“ Каулбарса. Све је то био тежак притисак Андрашија, са провидном поруком књазу Николи: биће за вас боље ако се окренете нама.

И цар Фрањо Јосиф примио је војводу Божа 6. марта. За овај сусрет Божо се „припремао“ тако што је много пута, код Андрашија и другдје, понављао како је књаз данас као и увијек веома одушевљен личношћу цара. Примивши све оне изливе захвалности и добре жеље од књаза, цар је узвратио најљепшим изразима, с надом „да ћемо увијек бити добри сусједи“. Обећао је да ће „колико буде могућно“ (повлачење наше) подупирати интересе Црне Горе. На крају је саопштио да ће се конгрес сила одржати у Берлину.

Заључак војводе Божа о првим разговорима у Бечу био је, наравно, веома песимистички. Моменат је озбиљан и, мислећи свакако на морску обалу, „егзистенција Црне Горе је у питању... Немам илузија о тешкоћама“, пише војвода Божо књазу, „али ја се посебно надам у Вашу срећну звијезду“. Војвода Божо сматра, иначе, да неко од Црне Горе треба да пође у Берлин, и то са опширним и детаљним инструкцијама.

У Бечу су питања Црне Горе очигледно цијенили као веома важна. Очитује се то већ из чињенице што је одмах по доласку војводе Божа и пуковник барон Темел, као експерт за Црну Гору, привремено повучен из Цетиња у Беч. Војвода Божо је осјећао да Темел „овдје јако штети“, јер много држе до његове оцјене о књазу и Црној Гори.⁵⁰ Показало се то и из чињенице што је након првих аудијенција војводе Божа, по налогу цара Фрања, лично Темел упутио једну поруку књазу Николи. Констатујући да је санстефански мир већ познат, његове се одредбе, каже Темел, у Бечу тек проучавају. О границама Црне Горе не може се заузети став прије него се пронађе пут рјешенја за Бугарску, Србију и Босну и Херцеговину. Увјеравајући како су цар и његова влада наклоњени књазу, Темел му савјетује да Црна Гора не би требало да тежи неким „пустоловним циљевима“, већ толико да постигне елементе једне подношљиве егзистенције. Овом поруком, а хвалећи пожртвовање Црногораца

⁵⁰ ДМЦ АО, Извјештај в. Божа књазу Николи, Беч, (22. фебруар) 6. март 1878.

у минулом рату, Темел преноси књазу „нове знаке“ царева сталне благонаклоности.⁵¹

Извјештај војводе Божа као и писмо Темела изазвали су дубоки немир на Цетињу. Схвативши да санстефански мир остаје мртво слово на папиру, књаз и његова влада чврсто су стали на гледиште да је главни и основи интерес и задаћа Црне Горе да задржи морску обалу. Уступак у овом питању за књаза је просто немогућ. Такви уступци пред притиском Аустро-Угарске изазвали би у Црној Гори велико незадовољство према Русији, као што би подрили углед и самога књаза у народу. Одржање морске обале на Цетињу се изједанчавало са питањем самог опстанка Црне Горе.⁵² На сваки начин мисија војводе Божа у Бечу била је корисна, јер је непосредно освједочила тврди непријатељски став Аустро-Угарске према Црној Гори. Ако је било неке, сад није могло бити ни најмање илузије у „милост“ или „благонаклоност“ цара Фрања Јосифа према оним интересима Црне Горе који су на некој од окосница интереса и тежњи Аустро-Угарске на Балкану.

За очување тековина у Приморју

Као што се унапријед могло знати, диктат Русије Турској у Сан-Стефану био је неприхватљив за Енглеску и Аустро-Угарску. Руска влада није смјела ни помислити да самовољно спроведе санстефанске одлуке. Покушала је да се споразумије најприје с Аустро-Угарском. Гроф Игњатијев крајем марта 1878. пошао је у Беч. Главна тачка разговора с Андрашијем било је питање Бугарске. Аустро-Угарска је одлучно одбацивала намјеру Русије да створи ту велику словенску државу на Балкану, сматрајући то кршењем споразума у Рајхштату 1876. и Будимпештанских конвенција 1877.⁵³ Уз то, Игњатијев је повео разговор и о Црној Гори. Андраши је први пут отворено изнио став Аустро-Угарске о територијалном проширењу Црне Горе. Прво, он је против добитка Црне Горе на сјеверу у долини Лима. Новопазарски Санџак, по Андрашију, Црној Гори је некористан. Аустро-Угарској Санџак је веома нужан ради провођења жељезничке линије од Новог Пазара преко Митровице за Солун. Игњатијев је приметио да такав став противрјечи чак аустроугарској верзији Рајхштатског споразума, гдје је записано да ће Црна Гора заокружити своје посједе припајањем једног дијела Херцеговине, добиће луку Спич као и проширење према ријеци Лиму. Андраши је одвратио да он приликом потписивања Будимпештанских конвенција стварно није мислио о тој анексији (проширењу Црне Горе ка Лиму сходно споразуму у Рајхштату), ни о

⁵¹ Исто, Темел — књазу Николи, 12. марта 1878.

⁵² ДМЦ ПР, Јонин — Горчакову, (19) 31. марта 1878.

⁵³ Гргур Јакшић, н.д.ј., 21.

томе да „она (та анексија) стварно противурјечи закљученим конвенцијама“. Но, пошто то сада коинцидира са стварањем Велике Бугарске, што у оно вријеме не само да није предвиђено него је тим споразумима изричито забрањивана могућност стварања велике словенске државе, то сада изискује компензацију у виду анексије Аустро-Угарској територији до Митровице.⁵⁴ Ријеч је, дакле, о претензији Аустро-Угарске на Новопазарски Санџак и, према томе, о одбијању да се тај појас сузи повећањем Црне Горе у долини Лима.

Одбијање Црне Горе од лимске долине мотивисано је не само намјером Беча да осигура прометни пут за Солун него и интересом да се границе Црне Горе што више удаље од граница Србије. Земљиште између Србије и Црне Горе Андраши је сматрао као неподобно за какву аутономију. А укључење тога земљишта у Црну Гору или Србију, или његову подјелу између њих, држао је врло опасним по Монархију. „Стварање једне такве словенске групације наспрам наших граничних земаља Далмације, Хрватске и Славоније, довело би нас у једну незгодну алтернативу. Морали бисмо читав тај словенски комплекс анектирати и тако све Словене који теже уједињењу под један шатор довести, или се изложити опасности да привлачна снага ове нове творевине, која би по природи традиција и интереса водила ширењу на сусједне Словене, грозно узнемирује наш српско-хрватски народни слој“.⁵⁵ Нећемо коментарисати овај цитат, јер је јасно само по себи колико се Андраши плашио приближавања Црне Горе и Србије, колико је он југословенско питање осјећао тешким и заоштреним. Дакако, велика побједа Монархије на истeku источне кризе дугорочно гледано биће више привидна него стварна, јер она свој опстанак заснива прије свега на негацији природноисторијских права, интереса и тежњи других, у овом случају југословенских народа.

Исто тако, а то сада најтеже погађа Црну Гору, Андраши је одбио да призна тековине Црне Горе у Приморју. Игњатијеву је чак рекао да Монархија намјерава да анектира сву ону територију што су је Црногорци запосјели у Приморју. Црној Гори само ће бити гарантована слободна пловидба Бојаном, али и то уз контролу поморских власти Турске, наводно из предострожности од контрабанда са црногорске стране. Оспоравајући Црној Гори потребу и право на морску обалу, Андраши је Игњатијеву као аргуменат истицао и то што у Приморју у знатном броју живе католици, који, по њему, не желе власт Црногораца. Најзад, интересантно је и оно што је на крају Андраши рекао њемачком амбасадору у Бечу Шталбергу: „Неопходно је спријечити да Спич и Бар постану базе руске ратне флоте у Јадрану и

⁵⁴ Освобождение Болгарии, т. III, Инструкције Горчакова Новикову (на темељу извјештаја Игњатијева) (30. III), 11. IV 1878, 67.

⁵⁵ Die Grosse Politik der europäischen Kabinetten, Band II, Berlin 1922, Андраши, Беч, амбасадору Беусту, Лондон, 21. април 1878, 284.

Медитерану“.⁵⁶ Но, и из других разлога Аустро-Угарска је покушавала да одбаца Црну Гору од мора. Када би преузела ту уску траку земљишта, Аустрија би продужила свој посјед Далмације до границе Албаније. Прво, то је већ велика погодност за јачање утицаја Беча у тој земљи. Друго, Аустрија тиме знатно ојачава своје позиције у борби с Италијом око превласти на Јадрану. И, треће, затварањем Црне Горе у њеним планинама, ова има да падне у потпуну економску зависност од Аустрије. У државном и национално-политичком смислу то би значило брзи крај Црне Горе. Иначе, од најмање штете за Црну Гору било би то да ни Русија ни Аустрија нити нека трећа сила не праве ратне базе на црногорској обали.

Након одласка Игњатијева Андраши је војводу Божа примио веома хладно. Отворено је рекао да не прихвата границе Црне Горе како су означене Санстефанским уговором. Већ нам је углавном позната његова аргументација: граница на Лиму исувише приближава Црну Гору Србији и угрожава аустроугарски прометни пут ка Солуну; морска обала Црној Гори није потребна; нуди је олакшицу саобраћаја преко аустријских лука, убјеђујући да је Котор за Црну Гору лука природнија од Бара; католици у Приморју највећим дијелом су против црногорске власти; Аустро-Угарска мора да штити своје трговачке интересе од црногорске контрабанде; најзад, Андраши нуди оне границе које је Црна Гора тражила од Турске на конференцији амбасадора у Цариграду у фебруару 1877. изузимајући Спич (!).⁵⁷ Андраши је ваљда знао да је Црна Гора у наставку рата са Турском извојевала много више него што јој он сада предлаже. Послије свега, гроф Андраши је нашао за могућно да убјеђује војводу Божа како је слободна пловидба Бојаном повољнији пут за спољни промет Црне Горе него директно преко Бара. Андраши се такође трудио да убједи војводу Божа да за Црну Гору жели учинити све што може, али да интереси једне велике силе не дозвољавају да се учини више.

Војвода Божа је узвраћао грофу Андрашију извјесним попуштањем, али у основи тврдим противставовима. Црна Гора се може помирити са помицањем граница на сјеверу, али с тим да добије накнаду на другоме мјесту. Такозвано неповјерење католика Приморја према Црној Гори вјештачко је изазвано и подстакнуто. Муслимани у Приморју су српског поријекла, а при-

⁵⁶ Исто, Шталберг, Беч, фон Билову, Берлин — према усменом казивању Андрашија о разговорима са Игњатијевим, 254.

⁵⁷ АИИТ 137—II, мемоари в. С. Поповића, одјељак Мировање од октобра 1876, до маја 1877. — Овдје војвода Симо говори о тим границама. Било је то последице неуспјеле конференције амбасадора европских сила у Цариграду крајем 1876. и почетком 1877. када је Србија сепаратно закључила мир са Турском. Црна Гора је, међутим, као услов за закључење мира тражила да јој Турска уступи Никшић и Подгорицу са границом до Цијевне, као и Спич. Турска је одбила те услове. Црна Гора је обновила рат баш када је и Русија ступила у рат са Турском крајем априла 1877.

мили су ислам усљед притиска Албанаца тек прије 100 година (мисли се на племе Мркојевићи). Главни и основни интерес Црне Горе је задржавање морске обале. Лако је ускладити привредне интересе Црне Горе са интересима моћне Монархије; може се наћи сигуран начин да се трговина заштити од кријумчарења. Гроф, међутим, није хтио одустати од свога. Али је на крају „непромијењеним начином“ рекао да би касније могли направити неки аранжман о Приморју. Ухвативши све ријечи у брзини, Божо им је осјетио значај и замолио Андрашија да их експлицира. „...Ја сам му већ био дозлогрдио и он је рекао да је сувише заузет и не може улазити у објашњавање“ Опраштајући се гестом којим је хтио рећи да га проблеми Црне Горе не забрињавају много, Андраши је примијетио: „Ја вам не одобравам право присвајања“.⁵⁸

Називајући право Црногораца на свој природни излаз на море присвајањем, Андраши је имао неку своју логику. Лако је судити колико је то природно и правично да само Аустрија присвоји право да пружи свој јужни опасач око Црне Горе до ушћа Бојане. Логиком ондашње велике силе Аустро-Угарске, Андраши се није мирио да јој једна мала Црна Гора иоле пркоси. Свакако, у основи и тадашњих и наредних црногорско-аустријских односа стајали су одређени материјални чиниоци. Иако ће Црна Гора имати један прозор на Јадрану, она ће убудуће бити као лакат увучена у земље које посједује Аустро-Угарска. Сигурно, у своје даљему развоју Црна Гора ће имати далеко највећи проценат спољнотрговинске размјене са тим сусједом; од њега и преко њега долазиће јој, највећма, тековине европске цивилизације. Све је то била нека нужност — али нешто је било изнад свега тога. Можда споријим развојем од могућног, материјалном помоћи и ослоњцем на географски удаљену Русију, Црна Гора ће у новим, повољнијим условима, одлучно наставити оријентацију на даљу борбу за шире национално ослобођење. Србија, на примјер, могла је себи дозволити 25 година, од народа ипак подношене, „проаустријске“ оријентације. Црна Гора морала је одмах заузети веће одстојање, јер од једне сличне операције тешко да би више уопште могла доћи к себи.

На извјештај војводе Божа књаз Никола је одмах послао преко војводе Станка Радоњића у Петроград јасну и одлучну поруку за Горчакову и Гирса: нека не остану ни у најмањој сумњи о „нашој одлучности да ћемо ми и у том случају да нам и сами конгрес одузме Приморје крваво се побити за њега, па послије што Бог да“.⁵⁹ Цјелокупно држање црногорске владе у о-

⁵⁸ ДМЦ ПР, Извјештај војводе Божа књазу Николи, (23. март) 4. април 1878. као прилог извјештаја Јонина Горчакову, (15. 13. мај 1878), (Кратку верзију истог извјештаја војвода Божо је послао депешом АЦГ МИД, ф. 1, бр. 56 21. марта / 2. априла).

⁵⁹ АИИТ, мемоари в. С. Поповића 137—I, одјељак Мир и добитак Црне Горе.

вом питању показује да порука Русима није била никакво празно разметање једне тако мале, сиромашне и дугим ратом исцрпљене земље, већ један сасвим озбиљан и одлучан став. Јер књаз Никола је имао пуни морални основ да тако јасно опомене руску владу. Црногорске војне операције у Приморју крајем 1877. и почетком 1878. услиједиле су управо на упозорење Аустро-Угарске да се Црногорци, ма колико успјели у Херцеговини, тамо не могу надати никаквоме добитку. Пошто је Рајхштатским уговором и Будимпештанским конвенцијама Русија била признала право Аустро-Угарској на окупацију Босне и Херцеговине, и пошто је Аустро-Угарска сузбила црногорске војне операције у Херцеговини, Русија је изричито савјетовала књазу Николи да операције пренесе на Приморје. Другим ријечима, била је то гаранција за постигнуте тековине. Зато је Игњатијев, свакако по налогу цара, по повратку из Беча упутио повјерљиво питање Бизмарку: како ће се осјећати руски цар који је зауставио побједоносну операцију свога савезника у Херцеговини да би га — „из респекта према Аустро-Угарској“ — упутио на страну гдје је извојевао једну важну побједу — ако он треба да се и сада покори жељи Монархије да се Црна Гора лиши својих тековина на Приморју.⁶⁰ „Поштенем посреднику“ Бизмарку на сваки начин неће бити могућно да стане иза посве неприличних захтјева Аустро-Угарске у питању Црногорског приморја. Изузимајући неки посредни интерес и саме Њемачке да Бар не постане ратна лука Русије, остале обзире према Аустро-Угарској Бизмарк свакако није сматрао вриједним изазивања и толиког понижавања Русије. Иначе, иза недоречене напомене грофа Андрашија војводи Божу осјећа се да у Бечу већ увиђају да се на бази њихових захтјева свакако не може постићи рјешење о Црногорском приморју. Груби притисак Аустро-Угарске на Црну Гору у питању Приморја ваљда је служио Бечу и за то да у борби са Русијом издејствује за себе што већу војно-политичку интеграцију у Новопазарском Санцаку.

Након реферисања Игњатијева, и оне поруке књаза Николе да ће се попући за Приморје, Горчаков је упутио нове инспрукције амбасадору Новикову у Беч. Ту је порука Андрашија да се на бази његових примједба може разговарати о сјеверним границама Црне Горе, с тим да уступи на тој страни буду улог за компензацију Црној Гори у питању Приморја. Према томе, одлучно се одбацује дотадашњи став Беча о Црногорском приморју. Још на Бечком конгресу, подсећа Горчаков, Црној Гори је одузета Бока Которска и, пристанком Русије, предата Аустрији. Исувише је сада тражити од Русије да морску обалу опет одузима од Црногораца, за коју су они дали толике жртве, и да је преда Аустро-Угарској. Сувишно је и помињати, истиче Горча-

⁶⁰ Die Grosse Politik, V. II, амбасадор Њемачке Швајниц, Петроград, фон Билову, Берлин, 4. IV 1878. 261.

ков, да обзира достојанства Русије, а за Црну Гору обзира праведности и хуманости, као и општи интерес установљења трајног мира у тој области, чине захтјев Аустро-Угарске апсолутно неприхватљивим. Ако је главна сметња опасност од кријумчарења, чему заиста погодују географски услови Црне Горе, то се може отклонити путем царинских гаранција и мјера. Уосталом, преноси Горчаков Новикову, Јонин је недавно јавио о готовости књаза Николе да прихвати све неопходне мјере у циљу осигурања од контрабанде сусједног приморја што је под влашћу Аустро-Угарске.⁶¹

Црна Гора и евентуалност рата Аустро-Угарске и Русије

Како мисијом Ипњатијева није успјела да постигне компромис са Бечом, као и због једнако затегнутих односа са Лондоном, руска влада је неко вријеме рачунала и на евентуалност рата с Аустро-Угарском. Гирс је зато наложио Јонину да згодном приликом поразговара са књазом Николом о држању Црне Горе у случају таквог развоја. Руси су сматрали да би и тако мала снага, посебно зато што Црна Гора може снажно да утиче на држање српског становништва у Херцеговини и Новопазарском Санџаку, могла да однесе превагу у једној ратној компанији на просторима западног Балкана. Подвлачи се при том да је ријеч о евентуалности, пошто је европски конгрес увијек могућ. Зато се поручује да преговори Црне Горе са Бечом не треба да буду занемарени, уколико има наде да се Аустро-Угарска наведе на бољу наклоност према Црној Гори.⁶²

Јонин је, на бази разговора са књазом и властите процјене ситуације, одговорио да би Црна Гора ступила у рат на страни Русије у случају сукоба ове с Аустро-Угарском, а неутралног држања Турске и Енглеске. Исто тако, иако на ову алтернативу није изричито тражен одговор, Црна Гора би се активно борила на страни Русије и у случају сукоба ове са Турском и Енглеском, ако би Аустро-Угарска остала неутрална. При томе је истакнуто да је Црна Гора слабо наоружана; има свега 15.000 пушака, од којих знатан дио трофејних, са мало муниције, и само неколика исправна артиљеријска оруђа са врло мало муниције. У случају једне или друге алтернативе, највећу сметњу представља упврђени логор Подгорица — Спуж — Жабљак, стратепијски гледа-

⁶¹ Освобождение Болгарии, инструкции Горчакова Новикову, (30. марта) 11. априла 1878, 68.

⁶² Исто, 58—59. „1878. г. не раније од марта 25“ — овако је датум назначен у регесту, јер докуменат је недатиран. Заправо, одговара се на једну депешу Јонина од 25. марта, па је овај докуменат вјероватно из прве половине априла.

но смјештен у самом центру Црне Горе.⁶³ Ствар евентуалности обнове рата била је, дакле, озбиљно узета у разматрање, па је утврђен и општи концепт ратних дејстава.

Условљено евентуалношћу новог рата, руска влада се побринула да Црној Гори достави нове количине хране, држећи као по себи разумљиво да ће Црна Гора потврдити савезничку вјерност Русији. Захваљујући тој помоћи, ако би Аустрија затворила луке за дотур жита, Црна Гора би, што се тиче прехране, могла доста дуго издржати у положају изолованости. Осим у житу, руска влада је уредно достављала црногорској влади четворомјесечне транше новчане помоћи од по 4.600 рубаља мјесечно за потребе њене администрације.⁶⁴

Хипотетичке индикације о могућности сукоба Русије с Аустро-Угарском с афирмацијом савезничке оданости мале земље Црне Горе Русији егзистирале су током априла и скоро до краја маја 1878. године. Разговори између Русије и Црне Горе о том савезу водили су се у највећој тајности. Али такав став Цетиња као да је уродио појачаним притиском Беча и Цариграда током тих мјесеци на Црну Гору. О свему томе биће ријечи даље. Међутим, лично је цар Александар преко Гирса и Јонина поручио књазу Николи да се уздржи од сваког дејства које би компромито-

⁶³ ДМЦ ПР, Јонин — Горчакову (1) 13. маја 1878. и Јонин — Гирсу (2) 14. мај 1878. — У претпоставци рата Русије с Аустро-Угарском а неутралности Турске, црногорска војска би краће вријеме била у дефанзиви, а онда би ступила у дејство према Приморју и Боки Которској. Како је Бока веома утврђена, на овоме сектору Црногорци би вршили само демонстрације ради везивања аустроугарских снага. Када би, што би било савсим вјероватно, Аустро-Угарска ушла у Херцеговину, Црна Гора би таму упутила главне снаге и нада се да би, уз потпуно ангажовање Срба, побунила и Муслимане. И поред неутралности Турске, у томе случају огромну сметњу чинио би такозвани утврђени логор Подгорице у њеним рукама.

Ако би се рат обновио против Турске, ослоњене на Енглеску, ситуација за Црну Гору, сматрало се, била би много тежа. Неутралност Аустро-Угарске била би свакако ненаклона, и она би нашла изговор да Црној Гори одузме Приморје и Никшић, што Црногорци не би могли спријечити. У том случају Црна Гора би се морала тући са турским корпусом у Албанији у условима много тежим него што су били на почетку минулог рата, пошто би Аустро-Угарска сигурно блокирала њено снабдијевање морским путем (Исто).

⁶⁴ Исто, телеграми Гирса Јонину, (17) 29. април и (2) 14. мај 1878. у којима се јавља како су пошли бродови из Одесе за Котор, односно за Црну Гору, са 75.000 пуди брашна и 20.000 пуди кукуруза. Била је то неприкосновена резерва хљеба за предвиђених 20.000 војника (15.000 црногорских и 5.000 херцеговачких) за шест мјесеци. То је Црној Гори испоручивано преко руског делегата за избјеглице барона Врангела, чија је канцеларија за вријеме рата, и све док буде регулисано питање херцеговачких избјеглица, била у Котору. О истоме и о евентуалности обнове рата Јонин Гирсу (2) 14. маја и Горчакову (1) 13. маја 1878, исто. Сви ови документи о могућности обнове рата и о помоћи Русије Црној Гори означени су као строго тајни.

вало конгрес, чије се сазивање од средине маја држи као потпуно могуће.⁶⁵

И у току поменутих тајних разговора Гирс је посебно истакао: „Ми смо овдје проникли у неопходност да се тој лијепој земљи осигура посједовање једне луке на Јадрану“.⁶⁶

Противцрногорски рад Аустро-Угарске у Приморју

Са циљем да од Црне Горе отргне Приморје, Аустро-Угарска се упорно залагала не само на дипломатском пољу. Убрзо по за- посједању обале од Чања до Бојане од стране црногорске војске Беч је отпочео интензивну агитацију међу тамошњим католичким становништвом против црногорске власти. Организатор те дрске кампање био је дотадашњи аустријски конзуларни агент у Бару Нетовић. Родом Србин из Котора, тај бирократски вјерник Фране Јосифа био је циничнији према Црногорцима него да је рође- ни Аустријанац. Још у вријеме опсаде Бара није се хтио укло- нити из варошице испод бедема ни на узастопне молбе командан- та Врбице, а само да би његов имунитет, којим се кочоперио, ометао ефикасније управљање црногорске артиљерије. Изашао је тек пошто је издејствована интервенција преко Темела.⁶⁷ Иначе је Темел високо оцијенио „патриотско држање“ Нетовића и пре- поручио га Бечу за будући рад у Приморју.⁶⁸

Одмах по закључењу примирја Нетовић се вратио у Бар, прећутно на исто мјесто конзуларног агента Аустро-Угарске. Ка- толике у Приморју, као по неком природном праву, стао је да третира као „аустријске поданике“ (*les sujet autrichiens*), достав- љајући Бечу како их црногорска власт као робље тјера на теш- ке радове без накнаде. О томе Андраши јавља Темелу, наређу- јући да учини одговарајуће кораке код црногорске владе ради заштите „наших сународника“ (*nos nationaux*).⁶⁹

Неговић је покренуо бјесомучну политичку акцију. Основ- ни облик његова рада било је сакупљање потписа на изјаве које је сам састављао, којима народ, тобоже, изражава жељу да се прикључи Аустро-Угарској. Црногорска власт трудила се да из- бјегне сукобе, да смири духове, да консолидује и нормализује стање у Приморју. Више пута је протествовала, молећи аустро-

⁶⁵ Исто, Гирс — Јонину (5), 17. мај 1873.

⁶⁶ *Освобождение Болгарии*, т. III, 59.

⁶⁷ АИИТ, 137—I. Мемоари в. С. Поповића, одјељак На Приморју. — Војвода Симо свједочи како је Нетовићу нуђена обустава ватре за 24 сата. У својој дрскости није се хтио помаћи ни када су му гранате фијукале из- над главе. Пошто се тако добро препоручио, Темел га је уклонио са опа- сног мјеста.

⁶⁸ Владан Ђорђевић, н. дј., 422.

⁶⁹ ДМЦ ПР, ф. 26, „Телеграми аустријски“, Андраши — Темелу 8. фебруара 1878. — Ово је једна од тајних телеграфских порука која је не- како дошла у руке црногорске власти.

угарску владу да онемогући интриге свога агента у Бару.⁷⁰ Међутим, било је очигледно да Нетовић ради по налогу Беча. Нетовићев први претпостављени генерални конзул Аустро-Угарске у Скадру барон Липић био је веома задовољан његовим радом: „Изгледа да је од повратка господина Нетовића становништвом Бара завладао један прави покрет који се из дана у дан све изразитије манифестује и развија на једнодушном жељи о заузимању тих крајева од стране Аустро-Угарске“. Липић је усхићен тиме како Нетовић једва може да одоли молбама приморског католичког становништва за пријем у аустро-угарско држављанство.⁷¹

Гледано из супротног угла, руски заступник на Цетињу Јонин свједочи да агитација Нетовића није имала готово никаквог успјеха у народу, јер на сцени није било људи од угледа већ само гола сиротиња, корумпирана митом и обећањима. Једном је инсценирано да један од тих буде истучен, и то је био изговор и повод за демонстрације и вријеђање самога црногорског књаза. Лажљиви и вјешто срочени телеграми слати су преко задарске поште у Беч, док су телеграми из Цетиња којима су демантоване измишљотине из Бара сторнирани на задарској пошти. У пропаганди Нетовића инсистира се, каже Јонин, на неспособности, примитивности и нетолерантности црногорске власти према ино-вјерцима, јасно пледирајући да би Приморје требало препустити једној „цивилизованом“ земљи каква је Аустро-Угарска.⁷²

Казивање француског конзула у Скадру Колоне Текалдија, додуше забиљежено пером Јонина, такође свједочи о хипокризији која се дубоко очитује у раду Нетовића. Текалдиј истиче како се лично и на основу обавјештења увјерио да је црногорска администрација изванредна (*perfecte*). Сви муслимани и католици без изузетка кажу да ту никада није било тако добре управе, јавна сигурност и судство никада нијесу били тако коректни и правични као сада.⁷³

Нетовић се трудио да од католичких свештеника у Приморју учини трансмисију за свој рад. Управник Приморја војвода Илија Пламенац чинио је све да парира Нетовићу. Од пет католичких жупника у Приморју један је био потпуно наклоњен црногорској власти, један је постао огорчени непријатељ, а остали су „гледали свој задатак“, каже војвода Илија.⁷⁴ Међутим, Нетовић се у антицрногорском раду у служби Беча користио и потпором арцибискупа у Скадру. Тај је онемогућио пријатеља црногорске влас-

⁷⁰ Исто, Јонин — Горчакову (1) 13. јануар (2) 14. април 1878.

⁷¹ АЦГ АУП, ф. 10, Липић — Андрашију 7. април 1878.

⁷² ДМЦ ПР, ф. 26, Јонин — Горчакову, (1) 13. мај 1878.

⁷³ Исто, Јонин — Гирсу, (20. мај) 1. јуна 1878.

⁷⁴ АЦГ ВУ, в. I, Пламенац — в. М. Врбици, (19) 31. март 1878. бр. 1003.

ти дон Михаила, жупника у Бару, да обавља и сами вјерски посао.⁷⁵

Са дон Паолом Скјантијем, жупником у Светом Николи код Улциња, Албанцем по народности, одиграла се читава афера коју је Беч добро искористио. Тај „поп Павле“ привик дана црногорске управе био је веома коректан. Али последице неколике посјете Нетовићу постао је „много махнит“. До тешког спора између њега и војводе Пламенаца дошло је поводом постављања мјесног суда у Улцињу. Пламенац је од „попа Павла“ молио перпоручу за једног угледног католика за то мјесто. Али дон Паоло се наметао да сам буде тај судија. Пламенац га је одбио, пошто он има свој црквени посао. Поп се онда дрскије понашао, јавно је говорио како црногорска власт не може ништа учинити међу католицима, ишао је у Бар да се демонстративно упише у аустријско држављанство. На позив црногорске владе да због свога рада дође на Цетиње, „поп Павле“ је рекао да он има „старију власт“ од црногорске. Када је војвода Пламенац за први април заказао један скуп, дон Паоло је за тај дан (недјеља) заказао двије мисе. Управник Приморја узалудно је молио овога попа да одложи мисе, па је сам одложио скуп.⁷⁶ Због таквог унижавања власти црногорски Сенат је поново позвао „попа Павла“ на изјашњење. Сprovedен је у Бар, али је одбио да иде на Цетиње, па се одустало од тога да се даље силом приводи.⁷⁷ О случају дон Паола Нетовић је одмах телеграфисао у Беч, да су га Црногорци истукли усред суда на очи и по наредби управника Приморја војвода Пламенаца. Аустро-Угарска штампа то је једва дочекала да у огромним размјерама и страшним бојама представља „прогоне“ католика у

⁷⁵ „Добри поп“ дон Михаило жалио се црногорској влади на Нетовића што га је опањао код надбискупа у Скадру „...Конзул ради зло Господару, одмеће сваки дан сметене католике од Господара и видећи да није вриједан сам дићи буну писа арцибискупу да му пошаље на мјесто моје једнога попа аустријскога“. Арцибискуп „као аустријски човјек посла му га на мјесто моје“, писао је дон Михаило војводи Машу Врбици. Дон Михаило је одбио да напусти своју жупу у Бару. Али пошто су га арцибискуп и Нетовић лишили прихода, и пошто се његова жупа „близу сва предала конзулу“, остао је без средстава за живот, па моли „предрагога Господара“ да му се смилује (ДМЦ ПР, Јонин — Горчакову (1) 13. мај 1878, доставља шире изводе из два писма дон Михаила).

⁷⁶ АЦГ ВУ, ф. 8, в. И. Пламенац, Улцињ, в М. Врбици, Цетиње (19) 31. март 1878. бр. 10003. „Ја због садашњих околности морао сам све то претрпјети и фалити у очи народа“, жалио се војвода Пламенац на „попа Павла“.

⁷⁷ ДМЦ ПР, ф. 26, Јонин — Горчакову, (1) 13. мај 1878. — Обавјештавајући о догађајима, Јонин додаје како је скадарски арцибискуп послао у Светог Николе једног другог свештеника, политички оријентисаног исто као дон Паоло. Да би дон Паола упутио за Бар, војвода Пламенац га је три дана узастопно позивао и убјеђивао да пође. Тај поп је све одбијао, одговарајући да он слуша старију власт. Најзад је Пламенац, изнервиран

Црногорском приморју.⁷⁸ Називајући црногорску владавину окупацијом, Липић је јављао о појачању терора из дана у дан. Није то само „груби и безобразни“ поступак према свештенику дон Паолу, већ и „варварско“ утјеривање заосталог пореза из претходне године, покушаји да из овога краја репрутују војску, вјерска нетолеранција и сл. Репрутовање је у вријеме повратка Петовића било у току, али је, каже Липић, „вјероватно због његове за Црногорце непријатне контроле изостало“ Наводно злостављање и хапшење дон Паола „дало је нову храну општем огорчењу и **потребан** (подвлачење наше) би био само мали повод да настане крвави сукоб“.⁷⁹ Више је него јасно да се „крвави сукоб“ само желио и тражио, како би Беч имао што „јачи аргумент“ у настојањима да Црну Гору одбаци од своје тек ослобођене морске обале.

Француски конзул у Скадру Ђекалди поводом случаја са дон Паолом јављао је како је то изазвало велику буку у Скадру. Али овај неутрални посматрач ситуације, и сам католик, даје овакву оцјену: „Ја сам априори изјавио да ми то изгледа невјероватним и да књаз није дозволио да се тако третира један члан католичког клера, него да је тај свештеник жртва опозиције легалној црногорској власти у циљу да се изазове сукоб“.⁸⁰

Аустријанац капетан Сауервалд је из једног личног разлога одједном био веома задовољан радом дон Паола. Избјегавајући политичку квалификацију његова случаја, Сауервалд констатује да се он у сукобима са црногорским властима показао веома ратоборним, чињенице представљају „његову пречасност као прзницију и смутљивица“ Више пута Сауервалд је морао ићи у Приморје да наводно интервенише и смирује. Десетог априла добио је Сауервалд одсуство. „Узрок је свештеник из Светог Николе на Бојани, а за то нека га драги Бог благослови“.⁸¹

Кад се одустало да се спроведе, на Цетиње, дон Паоло се вратио у своју жупу Свети Никола и убрзо је прешао у Скадар.⁸²

плануо: „Хоћеш већ једна бестија, ако нећеш на лијепо начин ану ћеш на срамотно као што тражиш“. Жандарм га је из канцеларије изгурао на улици и у томе мувању пала му је капа. Поп је стао викати како су га у судници истукли, а кад се мало прибрао из свега гласа је завикао: „Нека се нико не боји Црногораца у здравље бечкога ћесара“ (АЦГ ВУ, ф. 8, депеше в. И. Пламенца в. М. Врбици (20, 21. и 22. март), 1, 2. и 3. април 1878. бр. 1004, 1005 и 1007). Војвода Симо Поповић забиљежио је поклик по па Павла том приликом изречене на албанском: „Овдје нема суда! Црногорци су гори од Турака! Види народе што те чека кад мене свештеника избише! Устани народе и не дај се новоме ропству!“ (АИИТ, 157, II, мемоари в. Сима Поповића, одјељак Римокатолици у Црној Гори.

⁷⁸ АИИТ 137 — I мемоари в. С. Поповића, одјељак Римокатолици у Црној Гори.

⁷⁹ АЦГ АУП, ф. 10, Липић — Андрашију, 7. април 1878. Извјештај је штампан и као циркулар те достављен заступницима Аустро-Угарске на страни, као, вјероватно, и штампан.

⁸⁰ ДМЦ АО, Ђекалди — в. Врбици, 14. мај 1878.

⁸¹ Сауервалдов дневник, 63—64.

⁸² ДМЦ ПР, ф. 26 Јонин — Горчакову (1) 13. мај 1878.

Касније, дон Паоло ће се мирно вратити у своју жупу. Признаће да га је вицеkonzул Нетовић научио да изазове било какав сукоб католичке цркве са црногорском влашћу, јер да је то било за интерес Аустро-Угарске од које је имао бити напуштен. Када се послије ипак спријатељио са Црногорцима, архиепископ га је коначно повукао из Црне Горе, врло вјероватно на интервенцију Аустро-Угарске.⁸³

Што се тиче држања муслимана у Приморју, црногорска власт није имала никаквих проблема. Држање „народа турскога“ војвода Пламенац оцјењује овако: „Тако ми Бога један добар и лоштен народ као икакви којега сам гледао; сваки је подложен власти и суду и велики пријех би био да им се ишта криво учини“.⁸⁴

Све безобзирније интриге Беча у Бару и Улцињу преко Нетовића и „попа Павла“ не коинцидирају случајно са онако тврдим ставом Андрашија у оспоравању извојеваног права Црногораца на морску обалу. Нијесу се бирала средства да се Црна Гора налјера да Аустро-Угарској препусти „цивилизаторску“ улогу у Приморју. Црногорска влада нашла се у великоме чуду шта да ради. И поред конзистентног става да одлучно брани Приморје, црногорску владу као да је хватала паника: дошла је на мисао да пита Горчакова би ли ваљало, у крајњем случају, понудити Аустро-Угарској компромис на бази неутрализације обале или закључења одговарајућег трговинског уговора с Аустро-Угарском, тек да се обала на неки начин свакако задржи. Иначе, јављао је Јонин Горчакову, „стање духова је такво да би се у случају крајње упорности Аустро-Угарске могао очекивати и сукоб“.⁸⁵

Наговјештај рјешења о сјеверној граници и Приморју

Питање сјеверне границе Црне Горе било је, као што знамо, дио питања будућег статуса Новопазарског Санџака, око кога су се оштро сукобљавале Русија и Аустро-Угарска. Руска влада се залагала да се ова територија, називана енклавом, подијели између Србије и Црне Горе; једна мјешовита руско-аустријска комисија арбитраже у случају спора и биће овлашћена да повуче границу између двије књажевине. Аустро-Угарска у том случају имаће све потребне гаранције које захтијевају њени трговински

⁸³ АИИТ, мемоари в. С. Поповића. — Војвода Симо, можда не без неке злурадости, инсистира на томе како војвода Илија није поступио тактички према дон Паолу. „Ја оно не бих учинио, јер сам се у души радовао доласку Црногораца. Али је војвода Пламенац био груб, није знао са мном као са свештеником, образованим човјеком, поступити. Увриједио ме је и наиједио, те учињех што учињех, а вазда се кајем за то“, говорио је касније дон Паоло војводи Симу.

⁸⁴ АЦГ ВУ 134, ф. 8, Пламенац — Врбници, (21. март) 2. април 1878, бр. 1005.

⁸⁵ ДМЦ ПР, ф. 26, Јонин — Горчакову (6) 18. април, 1878.

интереси за слободни саобраћај жељезницом Митровица-Солун и будућим везама које она преко Босне и Херцеговине и Новопазарског Санџака буде изградила.⁸⁶ Андраши је гледиште Русије одбацио као потпуно неприхватљиво, оцјењујући да би се предајом „енклаве“ Србији и Црној Гори Аустро-Угарској херметички затворио пут према Истоку.⁸⁷ За Аустро-Угарску то би прије свега значило стварање у блиској будућности једне јаке државе српског народа од Дунава до Јадранског мора која би вршила снажан утицај у југословенском дијелу Монархије, од чега су владајући кругови у Бечу и Пешти толико страховали. На другој страни, за Русију је било исто тако неприхватљиво да та „енклава“ припадне Аустро-Угарској, јер тада би Србија и Црна Гора саме постале енклаве у смртном загрљају Аустро-Угарске. Док тај појас земљишта, по гледишту руске владе, буде припадао Турској, Србија и Црна Гора могу ипак вјеровати да ће се у долини Лима некад састати и остварити народне тежње за ослобођењем и уједињењем.⁸⁸ За Аустро-Угарску посједовање Новопазарског Санџака значило је директни империјалистички интерес. За Русију, ако то земљиште бар остане Турској, ствар очувања нешто утицаја и колико-толико повољне претпоставке за сљедећу, последњу, рунду рјешавања источног питања. За Србију и Црну Гору, осим непосредног територијалног интереса, ослобођење Новопазарског Санџака било би шанса њихове заједничке будућности и напретка.

Ако је Црна Гора у питању сјеверне пранице већ била спремна да попусти, уступак у питању Приморја био је много тежи. Настојећи да Црну Гору лиши морске обале, гроф Андраши се чак залагао да се она врати Турској. На то је амбасадор Новиков оштро протестовао. Морао се тражити излаз, и Андраши је наговјестио да би Црна Гора могла задржати Бар и дио обале, али под условом царинске уније (Zellgemeinschaft) с Аустро-Угарском. Међутим, то би изискивало присуство њених пореских и царинских органа на тој обали.⁸⁹ То би заправо значило онемогућење економске самосталности са неизбјежним реперкусијама на политичку независност Црне Горе. Но, сама чињеница да Андраши допушта могућност да Црногорци на неки начин задрже дио обале отвара пут ка неком компромису. Игњатијев је, ипак, мада истичући дужност Русије да категорички инсистира да Црна Гора

⁸⁶ Гргур Јакшић, н. дј., 30—31.

⁸⁷ Die Grosse Politik, b. II, Шталберг, Беч — Мин. сп. послова, Берлин, 5. мај 1878. 303.

⁸⁸ Освобождение Болгарии, „Записка“ Игњатијева о захтјевима Аустро-Угарске за измјену неких чланова Санстефанског уговора и одбијању Русије (15) 27. април 1878, 81.

⁸⁹ Исто, Новиков — Горчакову, (6) 18. април 1878, 75—76. — Готовост Андрашија да под тим немогућим условима препусти Црној Гори само Бар види се већ из претходно коришћене биљешке Игњатијева од (15) 27. априла 1878.

задржи Приморје, такође допуштао: „У крајњем случају, ако се књаз на то сагласи, биће могуће уступити луку Улцињ.“⁹⁰

Мада се, ето, указивао основни правац ка компромису — да Црна Гора задржи Бар и нешто обале уз мању или већу ингеренцију Беча — између Аустро-Угарске и Русије до сазива конгреса у Берлину о границама Црне Горе није постигнут никакав стриктни или начелни споразум. Аустро-Угарска је и даље настојала да се билатерално нагоди, односно да наметне своју вољу Црној Гори. Покушала је и да одобровољи књазу Николу стављајући у изглед неку сатисфакцију због рада Нетовића у Приморју. Као да се Беч нешто покајао, па се у мају „бјесомучни поп Павле држи мало мирније“.⁹¹ Андраши је наложио капетану Саурвалду да спроведе анкету о случају са дон Паолом и другим стварима које је инспирисао Нетовић. Али смисао те анкете лијепо се огледа из онога што је њеним поводом Темел писао књазу Николи. Извињава се што није могао лично доћи да спроведе анкету, али ту је његов замјеник Саурвалд. Ситуација је, каже Темел, врло компликована, и остаће таква захваљујући прекомјерним захтјевима Русије; Аустро-Угарска жели да учини много за Црну Гору, али је ометају претјеране претензије Русије. Као што је потпуно јасно, „претјерани“ захтјеви Русије јесу заправо захтјеви Црне Горе, то јест њено природно право на властити морску обалу, као и на копнене границе које би захватиле тек нешто територије насељене српским становништвом. Тако препоручујући анкету, Темел је тражио да се дон Паолу дозволи повратак у своју жупу Свети Никола. Међутим, књаз Никола је анкету одијенио као беспредметну, као, у суштини, комедију која вријеђа Црну Гору. Ипак је одобрио да се она обави, додјеливши за пратиоца Саурвалду свога личног секретара војводу Симу Поповића.⁹²

Да се радило о бизарној и доста провидној игри показао је сами Саурвалд кад се вратио на Цетиње. Изјавио је да се већ у Котору био убиједио како су доставе Нетовића лажне, а да је Андраши набио локалним агентима које Беч наводно нимало није охрабривао. У Бару се Саурвалд, у сарадњи са војводом Симом, заиста увјерио да су све оптужбе против Црне Горе апсурдне. Оцјенивши да је довољно оно што су утврдили у Бару, Саурвалд је хтио да се одатле врате. Књаз је онда инсистирао да пођу и у Улцињ, да испитају случај са дон Паолом.⁹³ Резултат анкете у Улцињу био је исти као у Бару. Увјеривши се како су доставе Нетовића о дон Паолу и друге лажне, и констатујући да се на ту активност директно надовезивало писање бачке штампе, Саурвалд је изјавио да ће у томе смислу реферисати својој влади.⁹⁴ И заиста, у једном телеграму Саурвалд каже како је књаз Ни-

⁹⁰ Исто, биљешка Игњатијева, 82.

⁹¹ ДМЦ, ПР, ф. 26, Јонин — Горчакову (1) 13. мај 1878.

⁹² Исто, Јонин — Гирсу, (20. маја) 1. јуна 1878.

⁹³ Исто.

⁹⁴ Исто, Јонин — Гирсу, (24. мај) 5. јун 1878.

кола јако увријеђен због злонамјерних и „највећим дијелом неистинитих“ подметања што су му аустријска штампа и аустријски функционери наносили. Стекао је увјерење да Црногорци искрено желе да се очува мир и мирно ријеше сви проблеми. Брићући се ипак за дон Паола, Сауервалд је издејствовао од књаза да му дозволи повратак у његову жупу — под условом да се бави само својим црквеним послом и да стриктно респектује црногорску власт.⁹⁵ Но, док се и према Сауервалду види да је јавно мњење у Приморју било фабриковано, бечка штампа је наставила да једнако пише, као да се никада није ни сумњало у ваљаност извјештаја Липића и Нетовића. И даље су биле омиљене теме о варварству Црногораца, о великој жељи мјесних католика да се Црногорско приморје прикључи Аустрији и сл.⁹⁶

Пуни смисао „сатисфакције“ Црној Гори путем анкете Сауервалда показује се из још једног разговора војводе Ђожа са грофом Андрашијем. Овога пута сам Андраши је затражио разговор. Набацио је да је његова влада у питању Приморја заложила своје самољубље, па да би један директни споразум између Аустро-Угарске и Црне Горе могао да се утврди независно од могућег споразума Аустро-Угарске са Русијом. Такав споразум, истицао је Андраши, нарочито би добио у вриједности ако би био учињен прије сазивања конгреса, који ће иначе бити дужан да одлучи о читавом питању. Убјеђивао је војводу Ђожа како је за Црну Гору довољан воедни пут Бојаном, не противи се „територијалним добицима Црна Гора у равници Језера и Бојане“ (подвучено у оригиналу), али да она нема никакве апсолутне потребе да посједује сâмо Приморје. Са тиме се влада Монархије не може сагласити, сем да поступи против својих бројних интереса. Понента је била када је Андраши нагласио да му је лично Горчаков дао на знање како је Русија обавезна према Црној Гори за Приморје. И баш због тога, каже Андраши, одустајући од Приморја Црна Гора би показала искрену намјеру да утврди пријатељске односе с Аустро-Угарском.

Доста вјешто узвртио је војвода Божо: Приморје је веома важно за екзистенцију Црне Горе, ту су плодна поља, маслине и, изнад свега, жарка жеља да се једном ступи у додир са цивилизованим свијетом, „који данас налази задовољство да нас представља као варваре“; баш зато га књаз и није послао ницдје друго него у Беч да изложи интересе Црне Горе код владе „са којом живимо у најбољем пријатељству“.⁹⁷

Андраши је, дакле, отворено поручио књазу Николи: да му Аустро-Угарска неће бити пријатељ докле год се он тако прчеви-

⁹⁵ АЦГ АУП, ф. 10, Сауервалд — Андрашију, 25. мај 1878, депеша отправљена из Будве 26. мај.

⁹⁶ ДМЦ ПР, Јонин — Гирсу (20. мај) 1. јун 1878. докуменат А.

⁹⁷ Исто, докуменат Д. — Како није сачувана сва текућа преписка између књаза Николе и војводе Божо, добро је дошла ова Јонинова широка интерпретација и коментар те преписке.

то буде држао Русије. А што се тиче Приморја — лед је већ био напукао у смислу да Аустро-Угарска не може сасвим одбацити Црну Гору од обале. Допуштајући да јој остане Бар и нешто обале, Аустро-Угарска је сада, уочи конгреса, смишљала како да што више ограничи суверенитет Црне Горе над обалом што ће јој оставити.

Пут ка рјешењу какав се иницирао у Бечу управо је „индискретно“ открио капетан Сауервалд на Цетињу у неvezаном разговору. Он је рекао да постоји један пројекат који ће Црној Гори најзад препустити луку Бар. Ради стратепијске контроле ове луке, Аустрија ће анектирати тврђаву Нехај надомак Спича. Књаз Никола о овоме није хтио ни да слуша, а камоли да говори. Сауервалд се ипак могао увјерити да Црногорцима, што се тиче Приморја, није било толико до војне, већ много више од економске позиције, и да ће у питању Нехаја они на крају попустити. По овој прилици, моменат „индискреције“ код Сауервалда је наступио смишљено, са циљем да се Црногорци психолошки припреме на попуштање, о чијем опсегу треба они тек да наслућују.⁹⁸ Бар се, дакле, има „великодушно“ препустити. Међутим, у осигуравању „интереса Монархије“ неће се остати само на анектирању Нехаја. Заправо, Цетињу је најтеже падало оно што Сауервалд није поменуо а јасно се видјело из контекста његова излагања: намјера Аустро-Угарске да Црној Гори одузме Улцињ са територијом до Бојане. Тиме ће све тековине Црне Горе у Приморју бити тешко осакаћене. Много већи комплекс плодног земљишта око Улциња и посједовање већег дијела десне обале Бојане као стварне гаранције за слободну пловидбу њоме од Мора до Језера, за Црну Гору би економски представљало већу вредност од посједовања самога Бара и барског поља. Иначе је лако било знати да Црна Гора, иако ће посједовати Бар, неће за дуго времена моћи да развије поморску привреду.

За крајњу одлуку о Приморју значајно је било држање и других сила. Став Италије, на примјер, на Цетињу се више цијенио из перспективе међусобног односа на дужи рок, него што је било наде да би тај прекоморски сусјед могао битније утицати у правцу актуелног повољнијег рјешавања за Црну Гору. Но, књазу Николи је веома ласкало што је краљ Умберто у неколика маха изразио симпатије за Црну Гору, објављујући да она може рачунати на добре услуге Италије на конгресу, нарочито што се тиче Приморја.⁹⁹ Италијанску владу је, међутим, провоцирао бечки лист »Politische Korespondenz«, тврдећи да Италија дијели одбијање профа Андрашија да Црна Гора „добиле“ Приморје. И-

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ ДМЦ ПР, Јонин — Горчакову, (1) 13. мај 1878, докуменат Е. — Краљ Умберто је указао ове љубазности Црној Гори преко кнегиње Милене, која је крајем априла и почетком маја била у куртоазној посјети италијанском двору. Иначе је књаз Никола био наложио кнегињи да у случају разговора о политици буде строго резервисана.

талијанска влада је то демантовала тако што је њен конзул у Дубровнику Дурандо саопштио црногорској влади, да они у до-битку Црне Горе на Приморју ни најмање не налазе повреду својих интереса.¹⁰⁰

Од много одлучнијег значаја био је став Енглеске. Црногорску владу је веома храбрило то што је у току преговора профа Шувалова и Лорда Солсберија, почетком јуна, овај изразио расположење британске владе да се не противи проширењу Црне Горе на морску обалу.¹⁰¹ Наоко је уливало наду и оно што је енглески конзул у Скадру Вилијам Клирби-Грин у адекватној прилици на Цетињу говорио руском посланику Јонину, да Енглеска не гледа непријатељским очима на пружање Црне Горе на море, да она ту чак налази извјестан интерес за своју трговину, а још више политички интерес — да се створи један мали тампон између Албаније и непосредног утицаја Аустро-Угарске. Грин је хвалио својства Црне Горе да интегрише сусједне крајеве, као и односе који су се створили између ње и иновјерног становништва у Приморју.¹⁰² Без ближег сагледавања ствари, Гринове опште констатације могле су будити илузије да ће Енглеска бити на-клоњена томе да Црна Гора задржи целокупне своје тековине на Приморју. Али у конфронтацији са Русијом, Енглеска ни ту није имала иоле важнијег интереса да би се осјетније удаљила од Аустро-Угарске.

Уочи конгреса у Берлину књазу Николи било је веома ста-ло до тога какав ће став у питању Црногорског приморја заузе-ти Француска. Конзул Ђекалди на пропутовању преко Цетиња рекао је књазу да Француска нема никаквог директног интереса на јадранској обали, али да она свакако мора водити рачуна о мишљењу највише заинтересованих страна. Књаз Никола, под-влачећи да неће имати опозицију Енглеске и Италије, рекао је Ђекалдију да се против Црне Горе не може створити већина без гласа Француске, и замолио га да о томе обавијести свога мини-стра чим дође у Париз.¹⁰³ Кад је Ђекалди стигао, министар Фреј-сине био је отпутовао за Берлин. Међутим, Ђекалди му је упутио једно писмо залажући се да Бар остане Црној Гори, јер да Црно-горци имају смисла за поморство и трговину, да барска равница много значи за привреду Црне Горе, да Бар неће постати сло-венско ратно пристаниште нити какво тусарско уточиште, пошто лука за то није подесна итд.¹⁰⁴ Према томе, Француска би могла

¹⁰⁰ ДМЦ АО, Дурандо, Груж, Канцеларији спољних послова Цетиње, 24. мај 1878. бр. 116; ДМЦ ПР, Јонин — Гирсу, (20. мај) 1. јун 1878, доку-менат В.

¹⁰¹ Дневник Д. А. Миљутина 1878—1880, т. III, Москва 1960, (16) 28. мај 57.

¹⁰² ДМЦ ПР, Јонин — Гирсу (20. мај), 1. јун 1878. Докуменат В.

¹⁰³ Archives du Ministère des Affaires étrangères, Paris, Turquie — Skutari vol. 21, Cetigne 6. VI 1878.

¹⁰⁴ Исто, ф. 148—152, Paris, 20. јун 1878, Ђекалди — Фрејсинеу. Прет-ходни и овај податак љубазно нам је уступио на коришћење др Димитри-је-Димо Вујовић.

чинити тек толико како би што безболније прошло оно што је Аустро-Угарска, силом других околности, већ најавила као свој могући уступак. Ако је француска влада интимно хтјела и више учинити за Црну Гору, за њу је било преваходна чињеница да иза Аустро-Угарске стоји Бизмаркова Њемачка, чије расположење није хтјела провоцирати поводом једног питања у коме није имала никаквог властитог интереса.

Према свему, што се тиче проблема црногорске обале, иако без формалних и прецизних договора између главних заинтересованих сила Русије и Аустро-Угарске, ипак се на Берлински конгрес пошло са основним претпоставкама једнога рјешења као компромисне резултате њихових опречних интереса, претензија и односа снага.

Што се тиче осталих граница Црне Горе у времену од санстефанског мира до Берлинског конгреса, једино је између аустроугарске и руске дипломатије било извјесног надмудривања о сектору према лимској долини. Попуштање Русије, дакле и Црне Горе, на тој страни, Аустро-Угарска је одбијала да третира као улог за који она треба да се реваншира попуштањем у питању Приморја. Али и ту је рјешење било на путу, у контексту руско-аустријског споразума о Новопазарском Санџаку.

Стање на демаркационој линији

На путу ревизије ионако непостојаног санстефанског мира, све до Берлинског конгреса није било ни говора о каквом начелном рјешењу или оријентацији о новим границама Црне Горе и Турске на страни Албаније. Видјели смо на почетку како су руска и црногорска влада пропустиле шансе да прије престанка непријатељстава или пак приликом закључења примирја изнуде од Турске повољну демократиону линију за Црну Гору. Покушај Русије да након закључења примирја натјера Турке да Црногорцима предаду Подгорицу, Спуж и Жабљак — пропао је. Већ одмах су наишле посљедице, које ће окупно стајати Црну Гору.

Од престанка непријатељстава Турска се нарочито старала да се стање на демаркационој линији чврсто устали. Пошто су положаји Подгорице, Спужа и Жабљака били дубоко уклињени у црногорску територију, њихова ситуација била је изванредно осјетљива. Некако су Турци тај положај „компензирали“ сталним рекламацијама о узнемиривањима и агресивним намјерама Црногораца. Из Скадра су стално ишле у Цариград тужбе на „покрете и дјејства“ Црногораца на демаркационој линији, „особито око Подгорице“, што наводно пријети изазивањем крвавих сукоба. Порта се на то жалила руском амбасадору Нелидову. Амбасадор је савјетовао да слични сукоби никако нијесу у интересу Црне Горе, да је књажевска влада дужна брижљиво их избјегавати, како се европско јавно мњење не би прије времена узбудило. И

велики књаз Николај Николајевич препоручио је мирно и опрезно држање, тјешећи црногорску владу како на Порти упорно настоји да се ускоро назначе комесари за разграничење Црне Горе и Турске, на бази Санстефанског уговора.¹⁰⁵ Наравно, руско залагање да се изврши санстефански мир о Црној Гори није више имало никаквог изгледа; могло је то само бити извјестан одраз страховања да се на постојећој турско-црногорској линији не изроде такве компликације које би компромитовале настојања за што повољније границе Црне Горе на будућем конгресу сила.

Што се тиче „покрета и дјејстава“ Црногораца на демаркационој линији, ствар је нешто јаснија из жалбе Хусеин-паше књазу Николи да његови војници „већ неколико дана у мањем или већем броју прелазе ту линију“ По Хусеин-пашци, било би мудро да се обострано нареди да ни војна ни цивилна лица не прелазе демаркациону линију како би се војни команданти осигурали од сваке одговорности.¹⁰⁶ Извјесног непоштовања демаркационе линије од стране Црногораца очигледно је било, о чему свједочи захвалност Хусеин-паше војводи Врбици што је црногорским војницима забранио да прелазе ту линију.¹⁰⁷ Међутим, још док су били у току они „сукоби“ поводом којих говори амбасадор Нелидов, Хусеин паша је јављао Врбици о наредби Цариграда да се од турске стране не спречава долазак Црногораца на њихове пазаре, с тим да не носе оружје. Пошто је подгоричким властима дао сходне наредбе, Хусеин моли Врбицу да би и црногорске власти дале одговарајуће наредбе.¹⁰⁸ Оптужујући за сукобе и једновремено нудећи нормализацију стварањем пазара, Турци свакако настоје да се не поремети стање створено примирјем.

Жалбе Турака наставиле су се. Војвода Станко Радоњић је јављао из Сан Стефана о новим тужбама како Црногорци не поштују примирје. Код Порте је Радоњић протествовао што се служи измишљотинама, а Цетињу је савјетовао да не даје повода жалбама, „да не буде штета у преговоре“.¹⁰⁹ Хусеин паша је тих дана молио војводу Врбицу да би се Црногорци возећи се Језером наоружани у чамцима уљудније почашали када пролазе поред турских бродова.¹¹⁰ Затим протестује што су два Црногорца упала у село Враку, код Скадра, убили једног турског јандарма и побјегли чамцем. Хусеин паша захтијева да му се ови злочинци изруче. Истим поводом он истиче да су турске снаге приликом прекида непријатељстава биле довољне да зауставе напредовање Црногораца, а да му чисти морални обзири налажу да се сада

¹⁰⁵ ДМЦ ПР, Нелидов — Јонину, (7) 19. марта 1878.

¹⁰⁶ ДМЦ АО, Хусеин паша — књазу Николи, 9. марта 1878.

¹⁰⁷ АЦГ ВУ, ф. 8, Хусеин паша — в. М. Врбици, Скадар, 16. марта 1878, бр. 2176.

¹⁰⁸ ДМЦ АО, Хусеин паша — в. Врбици, 23. марта 1878.

¹⁰⁹ ДМЦ АО, в. Станко Радоњић — в. М. Врбици, (29. марта) 10. априла 1878.

¹¹⁰ Исто, Хусеин паша — в. Врбици, 9. априла 1878.

стриктно држи примирја.¹¹¹ Никакве даље потврде о овом инциденту немамо у нашим изворима, али је сасвим вјероватно да се збило баш како је навео Хусеин паша. Озбиљнији инцидент десио се крајем априла код Диноше, у коме је пало неколико жртава са црногорске стране. На тражење књаза Николе да се састане једна мјешовита комисија да испита случај, Хусеин паша је лично дошао у Подгорицу и састао се са војводом Симоном Поповићем. Нашли су да је то био један од оних инцидентата који су увијек могућни када се двије војске налазе у непосредној близини поред непрецизираних демаркационих линија. Хусеин паша и војвода Симо изразили су жељу и наду да се слично неће поновити, и сложили се да се саобраћај и трговина између Подгорице, Скадра и Црне Горе, који су усљед овог догађаја били прекинути, вастпоставе.¹¹²

Три у оку за такозвани утврђени логор Подгорице Турцима је било то што су Црногорци контролисали село Момишиће, непосредно уз Везиров мост, који је био једина веза Подгорице са Спужом. Средином маја дошло је до извјесног заоштравања на сектору Подгорице. Из Скадра је овамо дошло три до четири стотине наоружаних албанских башибозука. Турци су објаснили како су они послати ради оправке путева.¹¹³ Црногорци су потом, 20. V, са пола батаљона упали у Момишиће. Хусеин паша је дигао читаву узбуну оптужујући Црногорце за агресивност, односно угрожавање Подгорице. Црногорци су одговорили да су Момишиће запосјели на дан закључења примирја, да су се повукли по споразуму војводе Врбике и Хусеин-паша само ради мира на демаркационој линији, а задржавајући тамо само патроле. Сада су послали двије чете усљед сличног поступка „албанских банди“ које су показивале намјеру да продру у црногорске позиције.¹¹⁴ Са црногорске стране хтјели су свакако показати да би у случају конфликта искористили апсолутну стратегијску предност и брзо ликвидирали енклаву Подгорице.

Потези Хусеин-паше и Албанаца, чији је шири покрет био на помолу, коинцидирају са приказаном политиком Беча према Црној Гори. Извјесно демонстрирање силе са турске, односно албанске, али и са црногорске стране, дешава се, додуше, у вријеме јењавања акције Нетовића у Приморју, односно очи „анкете“ Сауервалда. Али после свега тога, као и коначног неуспјеха Беча да са Цетињем склопи билатерални аранжман, Липић види само црногорске „агресивне пријетње“ Према њему, књаз Никола

¹¹¹ АЦГ ВУ, ф. 8, Хусеин-паша — в. Врбике, (3) 15. априла 1878, бр. 1031.

¹¹² ДМЦ ПР, ф. 26, Јонин — Нелидову, (28. априла) 10. маја 1878. — Према црногорској интерпретацији, један одред башибозука отворио је ватру са лијеве обале Цијевне на Црногорце на другој страни. Црногорци су узвратили ватром и затим се непромишљено бацили преко ријеке, затим се нашли између два противничка рова и изгубили три човјека.

¹¹³ АЦГ АУ, ф. 8, Липић, Скадар, Андрашију, 1. јуна 1878.

¹¹⁴ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову — Ростовском, (13) 25. јун 1878.

се служи силом и перфидијом у упорним покушајима да својим посебним интересима и претензијама прибави неку легалност. Но, каже Липић, резултат таквог понашања мора бити губитак симпатија и наклоности Аустро-Угарске према Црној Гори.¹¹⁵ Сауервалд, међутим, свједочи да Црногорци, истина, држе положај Момишиће, али Турци из Подгорице сасвим слободно саобраћају са Службом преко територије која је потпуно под контролом Црногораца. О намјери или могућности агресионе акције Црногораца најбоље говори Сауервалдов податак о дислокацији црногорских снага: три батаљона у Приморју (по један у Бару, Улцињу и на Бојани), два батаљона око такозваног утврђеног логора Подгорице, један батаљон према Колашину, Беранама и Плаву и Гусињу и један батаљон на демаркационој линији према Херцеговини.¹¹⁶ Укупно око 3.000 црногорских војника на свим границама, што по себи говори о ставу црногорске владе према ствари очувања мира.

Село Момишићи било је у ствари црногорска засједа од Подгорице за Спуж. Зато је и сами министар спољних послова Турске интервенисао код новог руског амбасадора књаза Лобанова—Ростовског да књазу Николи скрене пажњу што Црногорци често запосједају то село. Сафет паша се нада да ће се убудуће спријечити прелазак Црногораца преко границе у мјеста која држе Турци, а тим прије забранити заузимање мјеста која нијесу била запосједнута до закључења примирја. Поводом тога Лобанов-Ростовски је савјетовао књазу Николи да се клони свега што би изазвало турске жалбе и противакције.¹¹⁷

Ситуација створена око Подгорице као трговачког средишта била је као поручена за изазивање узнемирења и затегнутости. Црногорцима је био неопходан подгорички пазар, а становницима Подгорице — да прелазе Морачу ради обраде својих имања која су била под контролом Црногораца. До закључења мира у Сан Стефану црногорска власт је толерисала да Подгоричани чак наоружани долазе на своја имања. Додуше, у то доба године потреба за изласцима на имања била је веома мала. Али после закључења санстефанског мира којим је Подгорица формално додијељена Црној Гори, црногорске власти су Подгоричанима упућивале „строге забране“, но ови су и упркос тога обављали пољске радове. Онда су се Хусеин паша и војвода Врбица споразумјели да Црногорци слободно иду на подгорички пазар без оружја, а становници прада на своја имања такође без оружја.¹¹⁸ И затим да се овај договор не би поништио због доласка албанског башибозука у Подгорицу и поводом запосједања Момишића од стране Црногораца, Хусеин паша је наредио команданту Подгорице да дозволи Цр-

¹¹⁵ АЦГ АУП, ф. 10, Липић — Андрашију, 1. јун 1878.

¹¹⁶ Исто, Сауервалд, Цетиње, Андрашију, 25. маја 1878.

¹¹⁷ ДМЦ ПР, Лобанов-Ростовски — Јонину, (15) 27. маја 1878.

¹¹⁸ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовском, (7) 19. маја 1878; Лобанов-Ростовски — Јонину (15) 27. маја 1878.

ногорцима да и даље долазе на овај пазар, опет, наравно, ненаоружани.¹¹⁹ Један од разлога да се одржи договор између Хусеина и Врбице био је свакако интерес Подгоричана да покосе и покупе сијено, јер Црногорци су имали наредбу да то спријече — онда када ни њима није било дозвољено да у Подгорици набављају кукуруз, со, ширинач и друго.¹²⁰ Види се да је бар неколико дана био онемогућен излазак Подгоричана да косе и купе сијено. Иначе у традицији четовања Црногораца, у потрази за турским плијеном, одношење покошеног сијена увијек је била привлачна акција. У текућем прегоњењу одражавала се нека врста пат-позиције; ствари су се одвијале као да се у Сан Стефану није ништа догодило.

Пловидба Бојаном

Специфичан проблем црногорско-турске демаркационе линије било је питања пловидбе ријеком Бојаном. Десну обалу њеног средњег и доњег тока држали су Црногорци. За онај мјесец дана од закључења примирја до мира у Сан Стефану не наилазимо на податке о проблему пловидбе овом ријеком. Турци су имали дугу традицију пловидбе Бојаном од Скадра до Мора и тај пут им је сада био неопходан. Много више од тренутне економске потребе, за Црногорце је било важно да ток Бојане буде узајамно слободан за неометану пловидбу; значи, таквом се праксом фактички добија једнако право за црногорску поморску заставу прије коначне одлуке великих сила. Турци нијесу дозвољавали Црногорцима пловидбу Бојаном. Црногорци, међутим, ипак нијесу могли узвратити равном мјером. Хусеин паша је у марту молио књаза Николу да одобри транспорт рањених и болесних турских војника низ Бојану, јер да би транспорт копном од Скадра до Сан Ђовани ди Медиа већ усљед лошег времена био веома отежан. Црногорска влада је из разлога хуманости одобрила транспорт рањеника и болесника Бојаном.¹²¹ Хусеин паша је покушао да отвори Бојану за потребе Скадра, настојећи да се то третира као црногорска противуслуга за то што је он Црногорцима дозволио да слободно пазаре у Подгорици. Међутим, црногорско толерисање турске пловидбе Бојаном неписано се везивало за слободни увоз животног намирница из Скадра у Црну Гору. А отвореност подгоричког пазара за Црногорце, као што смо видјели, била је условљена тиме што су становници Подгорице могли слободно да обрађују своја имања под војном контролом Црногораца. Турци су заправо хтје-

¹¹⁹ Исто.

¹²⁰ ДМЦ АО, Хусеин паша — Вилијаму Грину, 21. маја 1878.

¹²¹ ДМЦ АО, Хусеин паша — в. Врбици, 18. марта 1878; АЦГ ВУ, ф. 8, в. Пламенац — в. Врбици, (8) 20. априла 1878. — Узгредно овдје в. Пламенац помиње како је дозволио превоз рањених и болесних Турака низ Бојану.

ли да слободно плове Бојаном, а да Црногорцима забране скадарски пазар.¹²² Зато је књаз Никола ускоро поручио Хусеин-паши да ће исто онолико колико Турци буду дозвољавали Црногорцима набавку животних намирница у Скадру и црногорска власт омогућавати турску пловидбу Бојаном. При томе, књаз се нада да ће Хусеин паша добити такве инструкције које ће омогућити турско-црногорски споразум о потпуно слободној пловидби Бојаном за заставе обију прибрежних држава.¹²³ Према очекивању, Хусеин паша је одбио предлог Цетиња „за мирну пловидбу, трговину и пазаре“

На почетку рада Берлинског конгреса Порта је околишно, преко руске владе, покушавала да прибави од црногорске владе дозволу да из Скадарског језера исплове Бојаном два турска ратна бродића.¹²⁴ Књаз Никола је поручио Порти да се у текућим околностима мора сачекати рјешење конгреса о пловидби Бојаном, укључујући и питање колико ће ратних бродова Турска имати право да држи у Скадарском језеру. Подвлачи се да је ствар пловидбе Бојаном неколико пута била предмет разговора двију страна, али да су турске власти само за себе тражиле олакшице и уступке, а да у замјену нијесу пристајале ни на какав „суштински“ уступак Црногорцима.¹²⁵

Спољни притисци, проблем избјеглица

У тешкој кризи супротности и сукоба империјалистичких европских сила око крчења излаза из источне кризе, књаз Никола је, изгледа, помишљао на антиаустријску активност у Херцеговини — наравно под условом да се Русија томе бар не противи. Књаз је почетком маја упутио војводи Божу у Беч овакво питање: „Кад Аустро-Угарска улази у Босну и Херцеговину? Цијените ли да би Русија гледала лоше на наш отпор у тој провинцији?“¹²⁶ Питање је пало у јеку оних калкулација о држању Црне Горе у евентуалном скором сукобу између Аустро-Угарске и Русије. Међутим, у нашим изворима нема трага о томе да ли је за „евентуалност“ (отпор у Херцеговини) на коју овдје помишља књаз Никола консултована или уопште знала сама руска влада. Но, војвода Божо је из Беча могао боље оцијенити ситуацију, па је са-

¹²² ДМЦ АО, копије 12. телеграма Хусеин паше од 4. маја 1878. бр. 121—132, без ознаке адресата.

¹²³ Исто, књаз Никола — Хусеин-паши, (1) 13. маја 1878.

¹²⁴ ДМЦ ПР, Јонин — Гирсу, (6) 18. маја 1878.

¹²⁵ Исто, Шпајер (секретар, заступник Јонина), књазу Лобанову-Ростовском (24. јуна) 6. јула 1878; Лобанов-Ростовски — Јонину (5), 17. јуна 1878.

¹²⁶ АД ИСП По, с/4, тел. бр. 911. књаз Никола — војводи Божу, (24. априла) 6. маја 1878. Исто, тел. 912—913, в. Божо — књ. Николи (30. априла) 12. маја и (3) 15. маја 1878.

вјетовао да ће бити најбоље да „не предузимате никакве мјере и да чекате“, јер тешкоћа има напретек.¹²⁷ Кампања преко Нетовића у ово вријеме је јењавала, и већ су се назирале контуре рјешења о Приморју, заправо тешко осакаћење црногорских тековина на тој страни. Ако је због тога и другог горио од мржње према Бечу, тешко је схватити шта је књаз хтио подстицањем Херцеговаца на супротстављање аустријској окупацији Босне и Херцеговине. Да се у ово вријеме на Цетињу могао понекад изгубити осјећај за реалност види се и из једне опаске Јонина у писму Горчакову „Ми овдје живимо у потпуном незнању шта се збива у великом свијету. Осјетили смо да политика пролази кроз једну страшну кризу и зебња која опсиједа духове у читавој Европи не мимоилази ни нас“. Ипак, Јонин закључује да је то разлог више да „избјегавамо компликације“.¹²⁸

Било је оптужби на црногорску владу да је до конгреса нешто и чинила у Херцеговини што није годило Аустро-Угарској, а ни Турској. Повод је пружио књаз Никола наложивши војводи Божу да стави на знање грофу Андрашију како Подгорици пријети опасност из правца Груда и Хота, албанских католичких племена.¹²⁹ У основи такве сасвим привидне алузије лично Андрашију на недјељу дана пред отварање Берлинског конгреса, морали су бити неки сигурнији подаци црногорске владе о антицрногорском раду аустроугарских агената међу католичким племенима у сјеверној Албанији. У одговору Цетињу Беч се уопште није упуштао у основаност оптужбе књаз Николе; експерт за Црну Гору барон Темел прешао је на сасвим други терен. На основу „обавјештења“ које је наводно добила његова влада, оптужује се Црна Гора за некоректно понашање према Аустро-Угарској. Нарочито је Темел указао на репатрирање херцеговачких избјеглица у њихов завичај, које се не ограничава на предјеле *uti possidetis*, како је то „господин Божо“ тврдио, него се репатрирање пружа до Стоца и Невесиња. То је „утолико сумњивије“ што црногорски емисари свуда круже, па и међу муслиманима агитују за присаједињење Црној Гори, а против „евентуалне“ аустроугарске окупације Херцеговине. „Док се ви овдје“, брекато је Темел војводи Божу, „у име књаз Николе жалите на турска спремања у Скадру против Црне Горе и тражите интервенцију Аустро-Угарске, догле ми са друге стране добијамо телеграфске извјештаје о ратном спремању Црне Горе и црногорским агитацијама против Аустро-Угарске у Херцеговини“. Војвода Божо је узвратио да су све те доставе Бечу потпуно измишљене и да је већ пред грофом Андрашијем имао прилике да демантује сличне гласине, а да сами „карактер“ Књажевине пружа потпуно јемство да Црна Гора не може учинити ништа што би подривало интересе Монар-

¹²⁷ Исто.

¹²⁸ ДМЦ ПР, Јонин — Горчакову (1) 13. маја 1878. Докуменат А.

¹²⁹ ДМЦ АО, (24. маја) 5. јуна 1878, бр. 117.

хије.¹³⁰ На сваки начин, пред конгрес у Берлину, Бечу је требало да Црну Гору што више устраши, како ради онога што Аустро-Угарска има да уради у Босни и Херцеговини тако, изгледа, и због онога што се Црној Гори спрема од стране Турске појавом покрета у Албанији.

На исти начин и Порта је питање херцеговачких избјеглица у Црној Гори користила за оптуживање црногорске владе. Суштински, због блиске, свима познате перспективе Херцеговине, то се више тицало Аустро-Угарске, па је то и коинцидирало са притисцима отуда. Са скупа херцеговачких главара код књаза Николе на Ђурђевдан 5. V 1878. наводно је упућен побуњенички апел „Словенима ван границе“ и чак Миридитима против турске власти. Па онда, како су избјеглице из горње Херцеговине упућене кућама у циљу да се тобоже читава та област анектира Црној Гори. Сафет паша је упозоравао да Порта неће остати индиферентна пред таквим стањем. Ипак, он моли руску владу да утиче на књаза Николу ради коректнијег држања сагласно потреби учвршћења мира.¹³¹ Међутим, Сауервалд је обавијестио Андрашија како је скуп код књаза на Ђурђевдан био само једно уобичајено окупљање на крсну славу Петровић-Његоша, без икаквог политичког садржаја.¹³² Тешко је знати шта су хтјели Турци импутирајући црногорској влади рад на побуни у Херцеговини која тек што није из њихових руку пријешла у руке Аустро-Угарске. Може се то схватити, изгледа нам, као камуфлирање оне акције, тј. покрета који се јавља у Албанији и који Порта подстиче и већ усмјерава против Црне Горе.

Порта је од црногорске владе тражила да дозволи повратак муслиманских избјеглица на своје огњиште из дијела Херцеговине који држе Црногорци. Протестујући што црногорска влада то одбија, Турци су свој захтјев образлагали тиме што црногорске границе још нијесу дефинитивно одређене.¹³³ Позивом на неодређеност граница Турци свакако нијесу толико бринули за судбину муслиманских избјеглица, које ионако ускоро прелазе под власт Аустро-Угарске, колико су хтјели да тим путем оспоре суверенитет Црне Горе над односним дијелом Херцеговине који је ослободила. Тако је црногорска влада и схватила ствар, игноришући захтјев Порте у цјелини и констатујући да Црна Гора у наведеним крајевима врши пуну власт де факто и де јуре.¹³⁴

¹³⁰ Владан Ђорђевић, н. дј., 428.

¹³¹ ДМЦ ПР, ф. 26, нота Порте руској влади од 15. маја 1878 — копија, у прилогу писма Лобанова-Ростовског Јонину од истог.

¹³² АЦГ АУП, ф. 10, Сауервалд — Андрашију, телеграм предат у Будви 25. маја 1878.

¹³³ ДМЦ ПР, Сафет паша — књазу Лобанову-Ростовском, 20. маја 1878. доставио Лобанов-Ростовски Јонину уз писмо од (15) 27. маја 1878.

¹³⁴ Исто, Јонин — Лобанову-Ростовском, (18) 30. маја 1878.

Проблем херцеговачких избјеглица у Црној Гори још увијек је био тежак терет и велика брига црногорске владе. Уз руску материјалну помоћ, влада је од почетка марта до средине маја вратила, углавном у Херцеговину, 46.000 избјеглица. Већина их се вратила у рано прољеће, ради обраде земље. Дата им је помоћ од по 15 кг сјемена и 30 кг кукуруза за исхрану по глави. Још се у Црној Гори задржало око 28.000 избјеглица из Љубиња, Невесиња, Гацког, тј. из крајева изван моментаног суверенитета Црне Горе. Били су то готово све искључиво жене, дјеца и старији људи. Посебан је био положај и третман још око 5.000 Херцеговаца као наоружаних војника у саставу црногорске војске.¹³⁵ Према Сауервалду, велики број војника „тајно“ се вратио својим кућама.¹³⁶ Ријеч је свакако о враћању оних војника Херцеговаца — „тајно“ од Аустријанаца — чија су мјеста била ослобођена од турске власти, која су дакле још под влашћу Црне Горе.

Оним избјеглицама којима су домови остали под турском влашћу тамо засад није било повратка. То посебно важи за крајеве око Колашина и Берана, а нарочито око Плава и Гусиња. На свој ризик вратило се неколико породица у Ругову, али су одмах биле „масакриране“.¹³⁷ Црногорска влада покушала је са предлогом команданту Гусиња и Плава Али-бегу Шабанагићу — Гусињцу да у тај крај дозволи повратак хришћанских избјеглица. Неудодно је морао звучати охоли одговор Али-бега да он не зна ни за какве избјеглице, пошто је земља којом он управља само царска.¹³⁸

Турско-албански упад у Крајину и друге провокације

Што се више ближио европски конгрес који је имао да однесе одређена рјешења за бројна питања источне кризе, то је Црна Гора све брижније настојала да се одржи потпуни мир на демаркационој линији са Турцима. Порта, односно њен валија у Скадру Хусеин паша, напротив: схватајући добро што значи повлачење Русије пред притиском западних сила за положај Црне Горе, држао се све више провокативно. Руска влада је стално напомињала књазу Николи како ће конгрес мирно ријешити источну питање па нека се клони сваког неопрезног корака који би Турцима давао повода за изазивање сукоба. На демаркационој линији, према Јонину, стање је било неодређено, промјенљиво: час је изгледало да ће избити сукоб, час да ће се све смирити. И сам

¹³⁵ Исто. Уз концепт писма Јонина Гирсу од (7) 19. маја 1878. — недатиран концепт о избјеглицама.

¹³⁶ АЦГ АУП, Сауервалд — Андрашију, 25. маја 1878. — За неку разлику од Јонина, Сауервалд говори о 50.000 херцеговачких избјеглица који су се вратили кућама, а да их је у Црној Гори још остало 27.000.

¹³⁷ ДМЦ ПР, Јонин — Гирсу, (7) 19. маја 1878.

¹³⁸ Исто, Јонин — Гирсу, (6) 18. маја 1878.

књаз Никола био је потпуно свјестан неопходности да се очува мир, па се ради тога залагао и за сарадњу са властима Скадарског вилаета. Али, истиче Јонин, то се не може рећи за Турке, који, по прилици, налазе интерес у нарушавању спокојства, желе да дође до хаоса, у некој нади да ће изазвати сукоб између Русије и Европе.¹³⁹

Црногорска политика први пут у оваквом вртлогу тешко се могла сналазити. На провокације Турака књаз Никола се средином маја обратио једним циркуларом конзулима европских сила у Скадру. Хусеин паша, каже књаз, импутирајући црногорској влади агресивне намјере само ствара димну завјесу испред властитих припрема за упад албанских банди у Црну Гору. Обавјештења из Скадра потврђивала су такву намјеру. Албанци су се окупљали у Скадру тобоже ради оправке путева, а показале се да је то било у сасвим другу сврху. Постојале су пријетње да Албанци упадну из правца Груда и Хота ка Подгорици и од Скадра преко Бојане у Крајину.¹⁴⁰ Војвода Илија Пламенац „на основу поузданих извора“ потврђује те вијести, додајући да Хусеин паша организује противљење албанских муслимана и католика да Плав и Гусиње и друга мјеста не би ушла у састав Црне Горе, па да ће у томе циљу у вријеме самога конгреса изазвати оружани испад.¹⁴¹ Ситуација на сектору Плава и Гусиња најбоље илуструје црногорско-турскоалбанске односе. Тамо се Албанци свакога дана провлаче кроз црногорске линије, праве засједe и убијају ко им наиђе. Црногорци се уздржавају од освете само захваљујући најстрожијим забранама Цетиња.¹⁴²

На циркулар књазу Николе, енглески и француски конзул само су пренијели увјерења Хусеин-паше како он није ни помишљао да наруши мир, већ да је дао најстроже наредбе како се не би дало ни најмањег повода за евентуални сукоб на демаркационој линији. Занимљиво је да аустроугарски конзул, преносећи исто, додаје и своје увјерење да мир „неће бити поремећен с ове стране“, и моли књазу да и он предузме „одговарајуће мјере“.¹⁴³ А сами Хусеин паша, констатујући да је књаз био у заблуди, предлаже, и то преко аустроугарског конзула, састанак у Подгорици са опунномоћеним делегатом књазу Николе ради постављања аранжмана о миру на демаркационој линији.¹⁴⁴ До овог састанка као да умало није дошло, јер Хусеин паша „стиже сувише брзо“

¹³⁹ ДМЦ ПР, Лобанов-Ростовски — Јонину, (3) 15. маја и Јонин — Лобанову-Ростовском (7) 19. маја 1878.

¹⁴⁰ Исто, Јонин — Лобанову-Ростовском, (18) 30. маја 1878.

¹⁴¹ ДМЦ АО, (телеграма 121—132) в. И. Пламенац, Улцињ, в. С. Поповићу, Цетиње, (24. маја) 5. јуна 1878.

¹⁴² ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовском (7) 19. маја 1878.

¹⁴³ ДМЦ АО, Конзули Грин и Липић — књазу Николи 20. маја 1878. и конзул Ђекалди — књазу Николи 21. маја 1878.

¹⁴⁴ Исто, Липић — књазу Николи, 20. маја 1878.

те се одмах врати, а војвода Врбица кад је стигао није га више нашао у Подгорици.¹⁴⁵

Бојазан од турских провокација, посебно усљед вијести о вјероватноћи упада из правца Груда и Хота ка Подгорици, учинила је да књаз упути овамо појачања. Да би то било мање изазовно, два батаљона појачања, приспјелих 6. VI, смјештена су у селима Бери и Кокоти на 8—10 километара западно од Подгорице.¹⁴⁶

На Цетињу су заиста жељели да у вријеме рада европског конгреса буде мир на демаркационој линији. Зато је књаз Никола упутио 9. јуна у Скадар војводу Маша Врбицу, не би ли са Хусеин-пашом постигао какав *modus vivendi*. Врбица је Хусеину посебно изразио подозрење због организовања албанских чета у Скадарском вилајету. Хусеин паша је изричито обећао да неће допустити никакав напад на црногорску линију. Заузврат, Цетиње је учинило важан гест: потпуно је повукло страже и патроле из села Момишића. Према утиску и увјерењу које је војвода Врбица донио из Скадра, Јонин је констатовао да су се он и Хусеин паша „усмено“ споразумјели да стриктно одржавају мир на демаркационој линији. Повјеровало се у центлменски споразум војводе Врбице са Хусеин-пашом, па су Црногорци редуцирали посаде на истуреним положајима и наговијестили могућност да пусте преостале турске заробљенике. На Цетињу су толико повјеровали Хусеин-паши да је књаз, како каже Јонин, могао да врати са демаркационе линије управо упућена појачања.¹⁴⁷

Међутим, само четири дана послје „споразума“ у Скадру, и баш на датум (15. V) Јонинова извјештаја о престанку сваке опасности са подручја Скадарског вилајета, догађа се управо оно што се прије тога очекивало. Једна банда од 300-400 наоружаних албанских башибозука пошла је од Скадра, прешла Бојану и „благонаклоно“ пропуштена од низамских предстража, продрла јужном обалом Скадарског језера до села Цкла. Водили су их, како је био обавијештен Спиридон Гопчевић, официри турске регуларне војске. Црногорске снаге на читавој линији од Скадарског језера до Јадранског мора имале су свега 50 војника на положајима. Неколико војника који су се нашли на правцу башибозучког продора пружио је отпор, али су се морали повући. Но, ускоро је притекло у помоћ 150 црногорских војника и Албанци су заустављени код села Манастир, да би се након дужег препуцавања повукли. Црногорци су у томе окршају имали губитке од једног мртвог и пет рањених, док се албански губици означају као много већи.¹⁴⁸ Јасно, напад је извршен у споразуму са турским властима, које су потом, „да са себе сперу љагу“, тобоже отпус-

¹⁴⁵ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовском и Гирсу (3) 15. јуна 1878.

¹⁴⁶ АЦГ АУП, Саурвалд — Андрашију, 11. јуна 1878.

¹⁴⁷ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовском и Гирсу, (3) 15. јуна 1878.

¹⁴⁸ АЦГ ВУ, ф. 8, Блажо Петровић, Манастир, в. М. Врбици, „други дан Духова“ 1878, бр. 964.

тиле два официра регуларне војске наводно зато што су ову банду неовлашћено повели.¹⁴⁹

Према турској верзији, акција је била много мањих размјера него што је Црногорци представљају, а имала је један сасвим локалан, ограничен циљ. Било је ту, тобоже, само 80-100 махом дјечака од 15 до 16 година, слабо наоружаних. Дочекало их је 30 Црногораца, којима је последице притекло у помоћ око 150. „Дјечаци“ су хтјели да дођу у „неутралну“ зону, која, према Турцима, треба да је широка по 2,500 метара са обје стране демаркационе линије. Црногорци су криви што нијесу поштовали договор који је о овој зони, каже се, закључен у Вирпазару минулог фебруара.¹⁵⁰

Подробно побијајући све те тврдње као бесмислице, црногорска влада у одговору истиче како је дозволила исељеницима из мјеста што су их запосјели Црногорци да без оружја долазе ради обраде својих имања, с тим да једну трећину плодова предају црногорским властима. Они су тај услов за задовољством прихватили и уредно га испуњавају, а на дан сукоба „сви су радили на имањима и нијесу узели никаквог учешћа у банди“.¹⁵¹ Заиста, турска верзија о нападу „дјечака“ и о „неутралној“ зони ширине пет километара — као да је срочена за саму дјецу.

Читаву игру, очигледно, смислио је Хусеин паша. Успио је обманути црногорску владу и Јонина о своје мирољубљивом држању. Црногорци су били ослабили одбрамбене позиције и сасвим се опустили. Након свега, Хусеин паша је могао предложити да обје стране пошаљу делегате за једну мјешовиту комисију која ће испитати случај.¹⁵²

Диверзија из Скадра, с обзиром на опсег ангажованих снага, била је исувише мала да би могла имати за циљ да се црногорска линија одмакне од Скадра и Бојане. Међутим, капетан Сауервалд скреће пажњу на објашњење из црногорских извора: Хусеин паша је тај догађај инсценирао у намјери да изазове устанак католика и муслимана у крајевима које су Црногорци запосјели, како би се Конгресу у Берлину показало да црногорска влада није способна да у новодобивеним крајевима заведе и одржи ред и поредак.¹⁵³ „Намјера је била подићи на устанак становништво округа барског, улцињског и крајинског“, такође истиче

¹⁴⁹ АЦГ АУП, Сауервалд — Мин. ин. послова Беч, 18. јуна 1878; Спиридон Гопчевић, н. дј., 357. — Сауервалд стриктно потврђује црногорску верзију о губицима на објема странама. Спиридон Гопчевић говори о „неколико“ мртвих и 50 заробљених Албанаца. Он затим подвлачи како су Албанци на мјесту прелаза Бојане прошли поред самог бивака једног јачег одреда турске регуларне војске.

¹⁵⁰ АЦГ ВУ, ф. 8, Рапорт шефа штаба скадарске дивизије Риза-паше Хусеин-паши о сукобу у Крајини, Скадар (4) 16. јуна 1878, бр. 929.

¹⁵¹ Исто, в. М. Врбица — Хусеин-паши, (5) 17. јуна 1878. бр. 931; Јонин — Лобанову-Ростовском, (5) 17. јуна 1878.

¹⁵² АЦГ АУП, пом. телеграм Сауервалда Бечу, 18. марта 1878.

¹⁵³ Исто.

Јонин.¹⁵⁴ Према савременику, публицисти и историчару Кокелу, који најприје подвлачи да низами нијесу ни покушали спријечити упад 300 албанских башибозука, циљ Хусеин-паше био је да изазове устанак и домогне се релативно широког појаса земљишта на десној обали Бојане.¹⁵⁵ Војнички у коријену пресјечена, и политички је диверзија Хусеин-паше доживјела потпуни пораз. Од муслимана и католика Крајине и Приморја нико се није одазвао томе дрском испаду.

Што није успио Хусеин паша, покушала је у неком смислу црногорска влада. Пред расправљање црногорског питања на Конгресу војвода Илија Пламенац окупио је у Улцињу представнике муслимана и католика Приморја и Крајине да би протестовали против скадарских власти и изразили захвалност књазу Николи за велике милости и добротина која им је подарио. Чак су изјавили готовост да се туку против „смутљиваца и нарушитеља мира“ из Скадра.¹⁵⁶ Ако су ове изјаве и изманипулисале од црногорске власти, чињеница је да нико ни у Крајини ни у Приморју није ни мрднуо на провокацију из Скадра.

Пошто је у Берлину европски конгрес почео рад, а још нијесу дошла на дневни ред питања Црне Горе, Турци су обновили оптужбе како Црногорци врше оружане испаде на демаркационој линији, нарочито око Подгорице: помакли су се напријед према Служу и Везирову мосту, утврдили се у Момишићима, пљачкају наводно и муслимане и хришћане,¹⁵⁷ увећали су ефикасност у Диноцу и уопште не престају с агресивним намјерама према отоманским трупима. Такав развој могао би довести до тешких посљедица и Порта „поново“, у интересу учвршћења мира, захтијева од руског амбасадора у Цариграду да утиче на црногорску владу како би се учинио крај опасној ситуацији.¹⁵⁸ Кнез Лобанов-Ростовски на све је то могао одговорити да је само нужно да Порта утиче на свога валију у Скадру да се уздржи од агресивних аката према Црној Гори и да албанске банде престану упадати на црногорску територију.¹⁵⁹

Непријатељство и неповјерење између Црне Горе и Турске, иако се оружје охладило, није престајало, већ се на одређени начин наново подгријавало. Турци су такву атмосферу настојали да одрже дијелом због осјетљивости своје позиције у Подгорици, Служу и Жабљаку. Хусеин паша, дошавши у Подгорицу ради инспекције положаја, састао се са једним црногорским офици-

¹⁵⁴ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовском, (5) 17. јуна 1878.

¹⁵⁵ П, Кокел, *Историја Црне Горе и Босне*, Париз 1895, изд. Ернест Лери, коришћено према преводу у АИИТ.

¹⁵⁶ ДМЦ ПР, Јонин — Гирсу, (13) 25. јуна 1878.

¹⁵⁷ Исто, Лобанов-Ростовски — Јонину (10) 22. јуна 1878. у прилогу вербална нота Порте од 20. VI 1878.

¹⁵⁸ Исто, вербална нота Порте књазу Лобанову-Ростовском од 26. јуна 1878.

¹⁵⁹ Исто, вербална нота Лобанова-Ростовског Порти, (21. јуна) 3. јула 1878.

ром на Везировом мосту. Гледајући црногорске страже на удаљености од 400 метара у Момишићима, Хусеин је примијетио да стража ту уопште није потребна. Добио је одговор да је то по наређењу књаза Николе.Негодујући, Хусеин је одмахнуо руком, рекавши: „држите је гдје хоћете“.¹⁶⁰

Саставни дио политичког курса Порте према Црној Гори јесте и експлоатисање питања турских ратних заробљеника у Црној Гори. Најприје ваља истаћи да су Црногорци у рату 1876-1878. заробили 11.331 турског војника и официра, а да ни један Црногорац није пао у турско заробљеништво. Од наведеног броја низама је заробљено 5.782, а башибозука и трећепозиваца 5.237. Остали су: један паша (бигадни генерал), један миралај (пуковник), четири кајмекама (потпуковника), осам бимбаша (мајора), 22 капетана I класе и око 200 нижих официра и подофицира. Од заробљених у последњој приморској кампањи (4.949) задржана су у заробљеништву 1.144 низама.¹⁶¹ Овај број задржан је само као неки адут у рукама црногорске владе у политичкој борби са Портom. Видјели смо већ како је Цетиње нудило пуштање преосталих заробљеника у замјену за то да Турци предаду Црногорцима Подгорицу, Спуж и Жабљак.

Турци су се, међутим, непрестано жалили због третмана тих својих људи у Црној Гори, протестујући што су лоше храњени, што су гоњени на тешке радове, слабо одјевени, лоше смјештени, обољели а без медицинске помоћи и сл.¹⁶² Оптужбе је демантовао италијански отпавник послова при црногорском двору Дурандо као из основе неистините, опажајући да би Турци прије свега требали да разумију да међународно право није привилегија само једне зараћене стране.¹⁶³ Јонин је упозорио да су турски заробљеници у Црној Гори храњени потпуно једнако као и црногорски војници. „Та храна ни издалека не задовољава по европским стандардима“, али црногорска влада не може за њих да учини више него за своје војнике. Иначе, турски заробљеници добро су смјештени и дата им је нова одјећа, каже Јонин.¹⁶⁴ Сигурно да осим веома скучених могућности саме земље, код многих Црногораца није постојало неко дубље хумано осјећање према заробљеним Турцима.¹⁶⁵

¹⁶⁰ АЦГ АУП, из Даниловграда (?) в. М. Врбици, 28. јуна 1878, бр. 1065.

¹⁶¹ ДМЦ ПР, Јонинова статистика турских заробљеника (26. јануара) 11. фебруара 1878.

¹⁶² Исто. — Као што је уобичајено, жалбе су упућиване вербалним нотама на руског амбасадора у Цариграду књаза Лобанова-Ростовског. Те ноте су од (16) 28. маја 22. јуна и (20. јуна) 2. јула 1878.

¹⁶³ ДМЦ АО, Дурандо, Груж, Канцеларији спољних послова, Цетиње, 9. јуна 1878. бр. 138.

¹⁶⁴ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовског, (24. јуна) 5. јула 1878.

¹⁶⁵ Војвода Илија Пламенац ипак се залажео да се једном бимбаша нешто помогне. Било је то раније, у априлу, када се бимбаша жалио војводи како није јео меса од кад је заробљен, а био је сав у ритамa (АЦГ ВУ, ф, 8, в. Пламенац — в. Врбици (16) 18. априла 1878.

Турски заробљеници су коришћени на градњи пута Ријека Црнојевића—Подгорица. Када је одатле једна група низама покушала да побјегне, кажњени су са „два дана без леба, а били их нијесмо“.¹⁶⁶ За третман турских ратних заробљеника у Црној Гори мора бити превасходна чињеница што су Црногорци преко 90% свих заробљеника одмах пустили. А то што ни један Црногорац није пао у турско заробљеништво, поред осталог може се приписати и ономе што су они замишљали да би им се тамо могло догодити.

Црногорска влада је поручила да „не тражи ништа боље него да се отараси ових непотребних устију“. И чим Порта изјави да је готова „да, на примјер, евакуише Подгорицу“, црногорска влада ће одмах пустити турске заробљенике.¹⁶⁷ Небројано пута показале се да Турцима није било тешко давати обећања, особито она која нијесу мислили испунити. Али за избављење из ропства преко 1.000 својих људи, о којима тобоже много брину, добро су се чували да не даду ни голу ријеч да ће Црногорцима узвратити противуslugом коју траже. Дакако, ријеч је била о предаји Подгорице Црној Гори.

Било је јасно каква је намјера Турака стајала иза сталних оптужби о агресивности Црногораца и о третману турских ратних заробљеника у Црној Гори. Требало је Црногорце представити Конгресу у што горем свијетлу. Сталним алармирањем опасности од црногорске стране, Турци су у ствари показивали колико им је стало од тога да задрже енклаву Подгорице са Служом и Жабљаком. Све су то биле припреме за главни циљ: не испунити колико се највише могне одлуке Конгреса о Црној Гори. „Тада ће све почети од почетка, и одлуке Конгреса могу се показати мртвим словом на папиру“, предвиђа Јонин на основу понашања Турака. Зато он сматра да је неопходно наћи начина како би Турци све одлуке које Конгрес буде донио о Црној Гори одједном и у цјелини извршили.¹⁶⁸

Ствар није била само у провокацијама Хусеин-паше како су се манифестовала у вези са стањем на демаркационој линији, оптужбама и клеветатама о агресивности Црногораца, третману ратних заробљеника и сл. У Албанији се јављао покрет под називом Албанска лига, подржан од турске власти у смјеру одупирања Црној Гори да се прошири на земљиште гдје у неком броју живе Албанци. Овај покрет већ се преплитао са приказаним антицрногорским акцијама Хусеин-паше; такав је био онај испад албанског башибозука у Крајину на трећи дан рада Конгреса у Берлину.

¹⁶⁶ Исто, капетан Илија Гавров, Ријека Црнојевића, в. М. Врбци, (22. марта) 3. априла 1878, бр. 1009.

¹⁶⁷ ДМЦ ПР, Јонин — Лобанову-Ростовском, (13) 25. јуна 1878.

¹⁶⁸ Исто, Јонин — Лобанову-Ростовском, (13) 25. јуна 1878.

И Аустро-Угарска се суштином и праксом своје империјалистичке политике већ препоручивала Црној Гори као не мањи непријатељ од Турске. Добро смо се у то увјерили по њеној политици у Приморју, настојању да Црну Гору потпуно лиши ове животне важне тековине. И када би имао да покаже неку, у одређеном питању строго ограничену увиђавност према Црној Гори, Беч би се прегходно осигурао неким ваљаним улопом од стране Црне Горе. Када је, на примјер, Монархија успјела да осигура битно осакаћење Црне Горе у Приморју и пуну заштиту својих интереса, тада је могао престати добро познати рад вицеконзула Нетовића.¹⁶⁹ За Црну Гору, међутим, још није долазио прави мир.

*

*

На Берлинском конгресу Аустро-Угарска ће пресудити да се санстефански пројекат о границама Црне Горе готово преполови. Црна Гора је задржала само источни дио Херцеговине, а у накнаду за повлачење отуда добила је Плав и Гусиње. У Приморју задржала је само Бар са нешто обале уз ограничени суверенитет. Улцињ са територијом до Бојане имао се вратити Турској. Спич је присвојила Аустро-Угарска. За осакаћење у Приморју, у накнаду је Црна Гора добила Подпорицу и Колашин, но са рањивом границом према Албанији. Од далекосежног значаја било је то што је Аустро-Угарска потиснула Црну Гору од крајева у којима живи српско становништво, а усмјерила је к Албанији. Турци и Албанци нијесу прихватили ни једно сасвим ограничено рјешење о источној граници Црне Горе. Плав и Гусиње постаће главни камен спотицања, узрок једне нове источне кризе у малом.

Пред отпором Албанске лиге, свом снагом подржаване и помагане од Турске, Црна Гора се најприје морала ограничити на то да што прије добије Подпорицу, да би се онда борила за Плав и Гусиње, а да би јој се најзад предала територија Улциња. Тако је морало бити, јер није било никаквих гаранција да се одлуке Берлинског уговора, иначе оперативно извршене, правовремено и изврше. Велике силе знале су и могле да обезбиједу себе, а нека питања малих занемариле су и допустиле да се из њих изроде нови сукоби. Црна Гора се ослањала само на Русију. Аустро-Угарска је, међутим, нашла интерес да се Црна Гора и даље заплиће са Турском и уједно да се Црногорци и Албанци први пут директно заваде.

¹⁶⁹ АЦГ ВУ, ф. 8, капетан Перо Јовићевић, Бар, в. М. Врбци, (15) 27. јуна 1878. — Капетан Јовићевић говори како је Нетовић прави ништачовјек, али ево неко вријеме сасвим је другачији. Варски католици „скопо сви стоје као врана на два коца“.

Dr. Novak Ražnatović

LE MONTÉNÉGRO ET LE TRAITÉ DE SAN STEFANO

Résumé

La lutte commune des Monténégrins et des Hertzégoviniens contre la Turquie depuis les trentième années du X^{IV}e siècle — atteint sa culmination dans leur action de révolte unie pendant la guerre de libération et d'union de 1875—1878. Mais, sur le sort de cette lutte, les intérêts et les prétentions des puissances européennes exercèrent une grande influence, en premier lieu ceux d'Autriche-Hongrie et de la Russie. En décidant de faire la guerre contre la Turquie, la Russie a dû céder la Bosnie et la Hertzégovine à l'Autriche-Hongrie.

Depuis avril 1877, le Monténégro continua la guerre en alliance avec la Russie. Mais, à cause de l'accord Vienne-Petrograd (Petersburg), il dû renoncer à l'action en Hertzégovine. Vers la fin de l'année 1877 et commencement de l'année 1878, les Monténégrins entreprirent une offensive au Littoral et libérèrent la zone côtière avec les villes Bar et Ulcinj.

Pendant, il était indispensable de libérer Podgoritza afin que le Monténégro eût une forme et un espace géopolitique optimal. Les Monténégrins commencèrent l'attaque contra Podgoritza vers la fin du mois de janvier 1878. Mais, cette action fut interrompue par l'armistice du 31 (19) janvier entre la Russie et la Turquie, ce qui devait valoir pour le Monténégro aussi. Restant entre les mains des Turcs, Podgoritza servit tout d'abord comme chantage aux Autrichiens lors de la formation territoriale suivante du Monténégro.

La paix de San Stefano, par laquelle la Russie prétendait d'agrandir le Monténégro pour trois fois et demi, était perdue d'avance. Andrachi avait déjà attiré l'attention de knjaz Nikola que le sort de la Turquie sera traité devant un congrès européen et que la monarchie regarde à contre-coeur l'élargissement du Monténégro vers la vallée de Lim et surtout vers le Littoral. Le Monténégro représentait un obstacle sérieux à l'aspiration de l'Autriche-Hongrie pour la suprématie sur l'Adriatique ainsi que pour son plan d'assurer une voie de communication à travers le Sandjak de Novi Pazar. Par rapport à cela Vienne craignait profondément de la possibilité de l'union de la Serbie et du Monténégro.

La perspective d'une revision radicale du Traité de San Stefano présages une nouvelle complication entre le Monténégro et la Turquie. La certitude que les Turcs allaient retenir l'Albanie fut une supposition d'un conflit avec le Monténégro sur leur frontière future de ce côté. Les entretiens divers parmi les Albanais depuis avril 1878 ainsi que les incidents plus fréquents que les Turcs provoquaient contre les Monténégrins sur la ligne de démarcation, étaient des signaux clairs d'un tel développement.

L'Autriche-Hongrie faisait tout afin de priver le Monténégro tout à fait de la côte. La Russie était d'une façon déterminée garant moral sur les acquets du Monténégro au Littoral. Knjaz Nikola fit part au tzar russe qu'il allait »se battre mortellement« pour le Littoral. Le prince Bizmark entendant de cette affaire conclu qu'un port commercial entre les mains des Monténégrins ne vaut pas la provocation de la Russie comme une des grandes puissances. A la veille du congrès, Vienne adopta que le Monténégro retienne le port Bar, et cela sous queques conditions fixées.

A congrès de Berlin, l'Autriche-Hongrie partagea presque à deux le projet de San Stefano quant aux frontières du Monténégro. Les Turcs et les Albanais s'opposèrent à uie telle décision. L'affectation de Plav et de Gusinje au Monténégro sera la cause d'une crise de l'Est en petit. Confronté avec la résistance des Albanais et des Turcs, le Monténégro se limita d'abord d'obtenir au plus tôt possible Podgoritza pour lutter alors pour Plav et Gusinje. Comme indemnité pour ces deux lieux, le territoire de Ulcinj lui sera retourné vers la fin de l'année 1880.